

Kemal Mahmutefendić

ROMAN O NOVČIĆU

za djecu i odrasle

"Pa ja i nisam ja, konačno, već sam ja samo ono što su ljudi, što oni hoće i žele. Zar nije taako? A ja, kad bih odlučivao, iskreno vam kažem, bio bih nešto sasvim drugo, ili ako bih se odlučio da budem novac, novčić, onda bih služio samo... ali da vas ne gnjavim time šta bih ja želio, jer je to meni nemoguće, barem meni, novčiću koji je stvoren da služi a ne da odlučuje šta hoće a šta neće".

Novčićevo mudrijanje

DIO PRVI

I

– Tup-tup-tup – udarilo me je nešto pravo u tjele. Nisam znao šta se dešava. Ali, klizio sam naprijed, sa istim, drugim novčićima. Jedan po jedan, u dugoj jednoličnoj koloni. Bilo je čak i veselo, mada neizvjesno kud to mi idemo.

Okrenuo sam se lijevo i desno, pogledao naprijed i nazad – da vidim od drugih, istih takvih novčića, šta oni misle: kud idemo? – a ono što sam vidio nije ni najmanje odgovorilo na moje izgleda suviše pitanje.

Bilo kako bilo, ja i moja braća, svi ti skakutavi novčići, stigli smo konačno do jednog strašnog otvora – padajući jedan iza drugog u jednu bezdanu rupu, iz koje je odjekivao tako jak zvon da bi i Božije uši zacijelo zaglušile.

Vidim – odjednom – kako sjajim čudnim i neobjašnjivim sjajem koji me je prožimao u čitavoj zapremini i obujmu. Sve oko mene ogledalo se u tom mom sjaju, nasmiješeno i nekako veselo. Veselo što postoji, i ja veseo što se to, tako radosno, ogleda u meni – običnom, najobičnijem novčiću. A da, vjerujte, nisam još znao ni kako mi je ime.

Nečije bijele i, čini mi se, mekane ruke prihvatise mene i moju skakutavu braću – slagale su nas u kupe, čini mi se, po stotinu, možda i više, a možda i manje. Ali smo, sada, stajali jedan na drugome i čekali strpljivo šta će dalje da bude sa nama.

II

Presložili su nas, već slijedećeg trena, u nekakve platnene kesice, a te kesice, mirišljave na nekakvu ugodnu prašinu, stavili u još veće kese, pa ih zavezali i hitnuli tko zna gdje – samo znam da je tupnulo. Oko mene je bio mrkli mrak i tupi odjek onih mojih srodnika oko mene, a potom je sve skupa krenulo, barem mislim da je krenulo, negdje, nekamo, Bog bi znao kuda – a i zašto. Nisam znao ni tko sam, ni čemu ću služiti, a o cilju kuda me voze, o njemu ni sanjati niti nagađati nisam mogao. A čekalo me je mnogo toga. Ali, polako: čitav roman je pred nama; nećemo ga, valjda, ispričati u dvije-tri riječi!

Dugo i previše opširno bi bilo da pričam kud sam sve zatim išao – tamo-amo, gore-dolje, i sve tako bespomoćno i prepušten volji nekoga drugog, posve nepoznatog. U stvari, nije mi bilo nimalo drugačije nego mojim drugarima, istim novčićima čija sam metalna, sjajna tijela osjećao oko sebe i uz sebe.

Šta da pričam, našao sam se u jednom malom mjestu, u njegovoj banci, u koju su navraćali obični ljudi, seljaci, činovnici i domaćini. Okolo, kroz čiste prozore, vidjela su se blago zatalasana polja, zelene šume i rijeka i mnogo potoka koji su, vijugajući, tekli kroz rosne trave i oko kao sir bijelog stijenja. Bez obzira što sam bio strpan u vreću, sa drugim novčićima, vrjednijim i manje vrijednima, ili u ladicu odakle me je mogao dobiti svaki posjetitelj mjesne banke, sve vrijeme provedeno ovdje, do mojih "ušiju" dopirali su zvukovi mjestašceta, toliko mi ugodni i prijatni: lajanje štenadi, kokodakanje živine, hujanje vjetra, cika zaigrane djece i, povremeno, sirena sa vatrogasnog tornja, kao i zvonjava sa crkvenog zvonika.

Ali i to ne potraja dugo. Jer, zna se, novčić je novčić, i, prirodno, on se ne zadržava dugo na jednom mjestu, pogotovo ako je u banci, zar ne? Jednoga dana, jednostavno, nađoh se u jednoj žuljevitoj ruci, za koju prvo pomislih da je muška, ali ne prođe malo vremena pa uvidjeh da je ta ruka pripadala jednoj krupnoj seljakinji obučenoj u šarene i široke haljine, koja je živjela u okolici i, kako ću kasnije vidjeti, imala čitav buljuk djece.

III

Djeca, i ja, novčić, među njima! Novčić za koji se može sve kupiti – šećerno lizalo, sladoled, olovka, slikovnica i tko zna šta sve još ne, toliko drago djeci. Da li da kažem koliko sam bio sretan zato što sam se našao među svim tim rumenim stvorenjima koja me toliko žele i trebaju? Uostalom, kao što su i svi oni bili prezadovoljni što sam se i ja, eto, našao među njima. Jest da nisam bio baš nekakve velike vrijednosti, ali što je – tu je, dobar sam i ja kad nema boljega; nas više malih možemo biti vrjedniji skupa nego jedna novčanica.

Ali, avaj! Ja se hvalim onim što će me toliko rastuživati, a to je – da ja, ovakav kakav jesam i čemu služim, moram putovati i svakog časa mijenjati vlasnika, pa taman se radilo

o djeci koja su mi toliko draga i mila i sa kojima bih, da nisam slučajno novac koji se kupuje, najradije ostao zauvijek. Ali, što je, tu je – mora se biti ono što jesi i za što si namijenjen.

Koliko sam proboravio kod seljakinje i njezine zdrave djece?

Onoliko koliko sam morao ostati. A to je bilo do onog dana kad je seljakinja, pokupivši sav novac iz svog ogromnog novčanika, htjela da kupi nešto svojoj djeci, koja su znala da im njihova majka uvijek donese ono što oni žele i u svojim najdubljim snovima.

IV

Kilogram soli, kilogram šećera, makaroni, riža... za svako dijete mirisna jabuka uvaljana u tečni šećer – i doviđenja, bolje zbogom, dragi moji slučajni prijatelji, odoh ja, ali, vjerujte mi, nikad vas neću zaboraviti, kao što sigurno neću zaboraviti ni sve one koji me čekaju, ma tko bili, na mom toliko vijugavom i neobičnom putu, ali nadasve zanimljivom.

Dakle, najednom se našoh na drugom mjestu; kad se osvrnuh oko sebe, vidjeh da se nalazim u jednoj uskoj ladici u kojoj se osjetilo na prašak, ako se ne varam, protiv moljaca. Otvoreno da kažem, bilo mi je posve neprijatno, gušilo me je nešto, a usto ladica bijaše ili uska ili je u njoj bila velika gužva uslijed mnoštva novca.

To bijaše u jednoj maloj ali pretrpanoj radnji u nekoj uličici koja bijaše u centru varoši.

No, ubrzo sam se snašao; pošto je drugo bilo veliko i šaroliko, odmah sam se upoznao sa mnogima, i krupnim i sitnim novčićima. Bijo ih je različitih. Neki novčići bijahu naprasiti, neki opet blagi i prijazni, dok ih je bilo tako tužnih da sam mislio kako im se ničim ne može pomoći.

Danju smo otjecali i pritjecali. Jedni su dolazili a drugi odlazili, prvi tko zna otkuda, a drugi tko zna kamo.

Možete samo zamisliti šta jedan obični novčić može osjećati kada ga svakog trena jedna ruka može uzeti i predati novom vlasniku, a tko je on, to sami Bog može znati. Neki među nama, oni osjetljiviji, svaki put kada bi se otvorila ladica, puštali bi iz sebe nešto kao jauk, čime bi izražavali ono što su osjećali rastajući se sa dojakošnjim prijateljima. Zato su nam noći bile mnogo draže od dana, osim ako dan nije bio neradna nedjelja. Tada bi se svi opustili, pribili jedni uz druge i otvorili svoje duše, za koje neki, tako pogrešno, kažu da su surove i hladne, čak i da ih nema. "Novac nema duše", sigurno ste i sami čuli da se kaže.

V

Elem, u toj ladici bilo je i veselo i tužno, zavisno od vremena i zavisno s kim ste.

Nikada neću zaboraviti jedan novčić (ja uvijek kažem novčić, kao da su novčići samo muškog roda, a u toj ladici upoznao sam i muških i ženskih novčića, pa, zna se, i djece novčića) koji je bio žensko, koji mi je, pribivši se uz mene, pričao svoju posve neobičnu historiju – historiju ljubavi i mržnje. Malo imam prostora sve da ispričam što mi je pripovijedao, nekad po čitave noći, mali novčić-djevojka, ali ću nekako pokušati. Novčić je bio kovan (kakva gruba riječ!) negdje na sjeveru, u kovnicama gdje je tama i stalno bije ledena promaha. Na svoju nesreću, čim se rodio, dospio je u jednu (bogtepita kakvu) porodicu takvih škrtica i, mirne duše da kažem, takvih manijaka i tipova na svoju ruku skrojenih. "Svi su bili zatvoreni, namćorasti, beskrajno zločesti i, što je najgore – škrti. Škrti!

Znaš li šta to znači – škrti? Jesi li ikad imao posla, barem se susresti sa nekim tko je bio doslovno škrt? Ako nisi, onda znaj ovo: na svijetu nema veće tame od one koju u čovjeku stvara škrtost, ili obrnuto, škrtosti koja u čovjeku stvara tamu. E, moji prvi vlasnici bili su takvi – škrti, škrti, škrti. A ja, šta ću – novčić, k'o novčić – ništa mi drugo nije ostalo nego da se povinujem tom njihovom bogohulnom poroku. Jer mi novčići, novac, smo prva i najveća žrtva te škrtosti – svakako ako se izuzme čovjek, koji tu škrtost stvara i postaje joj najvećom žrtvom".

"I bilo mi je – šta da ti kažem – hladno među tim ljudima", znala je tužno da kaže djevojka-novčić, ispovijedajući mi se u uskoj ledenoj ladici...

VI

"...Tako sam ti se ja zadesila kod tih skroz naopakih ljudi" – ispovijedala mi se u povjerenju moja nova, sjajna prijateljica – "i jedva sam čekala da promijenim vlasnika, koji bi imao i poštenije oči, i mekši glas, i topliju ruku od ovih nesretnika". A ja sam je slušao, pitajući se gdje ćemo, kome ćemo nas dvoje, već slijedećeg trena, ko zna, otići, kad toliko različitih ljudi ima na svijetu u kojemu smo stvoreni, da ne kažem proizvedeni, ružno je kazati: iskovani. I stiskao sam se, obuzet tim mislima, uz blještavi novčić-djevojku, zarećući se da je nikad, ma šta bilo sa mnom, neću zaboraviti. I, kako vidite, nisam je zaboravio, bez obzira šta se sve kasnije dešavalo sa mnom. A dešavalo se toliko toga, što ćete i vidjeti.

I jednoga dana – zbogom ostaj moja prijateljice, tužna moja, i mogu samo da ti poželim vlasnike koji će biti bolji od onih uz koje ti je bilo i teško i mučno, one koji će te pošteno steći i koji će te isto tako pošteno upotrijebiti! Jer naša sudbina, nas sjajnih novčića rasutih na beskrajnom ljudskom nebu poput zvijezda, je tako neizvjesna kako se ne bi mogla opisati ni u stotine, hiljade knjiga, a ne u jednoj.

Pa mi i jesmo da putujemo, da sve vidimo, da sve osjetimo, i dobro koliko i zlo – jer smo zato i stvoreni: da budemo zajednički zbir svega onoga, ili barem većine od toga, što je čovjek, njegov rad, njegove želje, potrebe, snovi, pa bogami, zna se, i poroci!

VII

"Aha, ha – kakva lijepa parica! Pazi samo kako svjetluca! Kao oči na kipu našeg sveca zaštitnika! Lijepo ću s njome u kesicu, pa kesicu u nedarca, gdje je najsigurnije! Ah, ah! Slava Bogu na nebesima, a dok ima na nebesima, biće i na zemlji, u kesici, u njedrima!"

To što ste čuli popijevala je, obuzeta srećom, kao kost, poput jesenske grane, suha starica, držeći me ispod svojih sitnih, žmirkavih očiju. Sjedila je na jednoj stijeni pored puta što vodi prema njezinoj kući, u stvari, jednom starom mlinu. Tog dana je bila u gradiću i, ko bi znao kako, jednostavno sam se obreo u njezinoj smežuranoj ruci što miriše... ko bi sve znao na što miriše ruka jedne babe.

(Vi koji me pažljivo slušate, morate shvatiti kako su putevi nas novčića najčešće tako vijugavi i tako neizvjesni, kao i tako brzi, pa mi je nemoguće da vam svaku stanicu na tim putevima ne samo opišem već i samo spomenem, te vas molim da primite moje izvinjenje za nagle skokove u pričanju. No, nadam se kako će vam moja priča, i pored svega toga, na kraju ispasti i cjelovita i jasna, pa tako i interesantna.)

Tako starica, izašavši iz grada, sad sjedi na jednoj stijeni obrasloj zelenom, vlažnom i mekanom mahovinom, na putu za svoj mlin, i gleda u mene svojim očima koje su takve da me i plaše, a i nasmijavaju istovremeno.

Malo kasnije, pošto me je strpala u neku masnu krpenu kesu, čvrsto je zavezavši i tutnuvši u svoja njedra, evo stupa moja baba puteljkom pored potoka, kao kakav general ponosna, a ja, ja sam u njezinim njedrima i pitam se, obavijen nekom nerazlučivom tamom, zdvajam šta li će sve dalje biti sa mnom. Zagušljivo mi je, pravo da kažem, uz to njezino ništavno tijelo, od kojega prosto čujem škripanje kostiju pri svakom njezinom pokretu, a i udaranje njezinog staračkog srca kao kakav stari sat dopire, ako mi dopuštate da kažem (jer samo sam metalni novčić!) do moga uha. Ali mi je, ne znam zbog čega, i zabavno, pa i smiješno. Donedavno u banci, u čistoj lanenoj vrećici, a sada – u uvehlim babinim njedrima! Ne čini li vam se kako je sudbina nas novčića zbilja čudna i neobična? A moja prijateljica – gdje li je ona sada: u kojem li je novčaniku, u kakvom je sad džepu, ili možda i nju siroticu neko nosi u njedrima kao evo mene ova baba? Jesu li i njezine misli smušene kao što su moje sada? No, uzaludno se pitati, treba krenuti dalje, kud nas naša skitalačka sudbina novčića nosi, zar nije tako?

O, evo i babinog mlina, oronulog i u se uvučenog, pa izgleda kao da bi najradije u zemlju propao od neke svoje urođene skromnosti ili straha od svega.

VIII

A da, i to vam nisam rekao: u babinim njedrima, u onoj njezinoj masnoj kesi, kad se malo snađoh, ugledah još svoje sabraće, razumije se, zbog babinog siromaštva, ne baš neko mnoštvo. Tu, u ljepljivom smotuljku, dakle zatekoh: jednu novčanicu tako

ispresavijanu i toliko staru i izmučenu od upotrebe, da ju je bilo žalosno pogledati. Ali, koliko god joj je isflecano tijelo bilo nemoćno i u posljednjoj fazi raspadanja, toliko je ta starica od novčanice, uz koju sam se našao, bila puna iskustva i duhovitosti. Neke njezine šale, koje je izgovarala poluozbiljno, kao i pojedine dogodovštine iz svoga života nikada neću zaboraviti. U babinim njedrima ta stara, iskusna novčanica, zna se, zauzimala je počasno, kraljevsko mjesto. "Samo da me ne čuva za svoj pogreb", govorila je u svom šaljivom tonu novčanica-kraljica, "onda mi nema spasa u ovoj zagušljivoj rupi od njezinih njedara. I ja sam stara i bolesna, i potreban mi je svjež zrak. Ponekad poželim da se što prije nađem makar i u grobarevom džepu." Na te njezine riječi bismo se svi nasmijali, dok je novčanica, kao i uvijek, ostajala ozbiljna. (Ali, kako ćemo vidjeti kad tome dođe vrijeme, ni novčanica, kao ni svi ostali stanovnici babine kese, nije otišla grobaru, već nekome posve drugom, ali, polako: priča ne bi bila interesantna kada bi se odmah ispričala.)

Oko ispresavijanog tijela stare novčanice redom smo nagurani: prvo ja, mene već znadete, do mene je jedan čudan novčić, niko mu ne zna porijeklo, pa niti vrijednost, ali tako kaćiperan i ohol da se to kazati ne da. "Ko zna odakle je ovaj dolutao, možda preko mora?", svi su u čudu gledali jogunastog neznanca, bogzna, možda već zastarjelog i bezvrijednog. Bila je tu još jedna novčanica, zapravo dvije iste, jeftinije od one stare a toliko slične da se nisu mogle razlikovati, tako da smo ih smatrali rođenim sestrama, što one možda nisu ni bile. One su se opet stalno kikitale, meškoljile i nešto jedna drugoj, u povjerenju kao šiparice, na uho šaptale. Drugi su bili očito ljubomorni na tu njihovu mladenačku samodovoljnost, pa su im stalno nešto prigovarali. Ali posebna priča bijaše jedan srebrenjak. Da ste ga samo vidjeli, i vi biste se sigurno nasmijali! Taj srebreni čovo, otkud samo zapade babi mlinarki? – bio je tako zamazan patinom, prljavštinom, čime li, da je, kako da vam kažem, djelovao kao neki stari lopov, podvodač i sjecikesa, da se nije moglo reći je li mu lice odavalo više klovna ili prepredenog, u stotinu voda prekuhanog kriminalca. A tek kad bi progovorio, tad bi nastajao opšti urnebes. Bio je to neki govor zamiješan od svih jezika, i to tako zamiješan da nijedna cijela riječ nije pripadala jednom jeziku, već bi taj vremeplovac znao u jednu riječ strpati po nekoliko jezika. Po tome me je podsjećao na one čudne direktore cirkusa i luna-parkova za koje nikako ne možete znati odakle su. To o tom srebrenjaku vam je sigurno dosta nerazumljivo, ali ko vam je kriv pa niste novčići kao ja, da doživite tako nešto!

Uglavnom, što da kažem, u babinoj kesi bilo je, mada zagušljivo i ne baš sa najprijetnijim mirisima, vrlo interesantno. I živo, što je suprotno dosadi.

IX

Moj spisak prisutnih svakako bi bio nepotpun, pa i nepravedan, ako bih ispustio i one među nama za koje se ne bi moglo pouzdano kazati čemu zapravo služe i koliko u stvari vrijede. Tu je bila jedna igla, čelična, malo zakrivljena, koja nas je znala, okrećući se,

iznenada i bolno ubosti pa smo je stalno držali na oku. Pa nekoliko zamršenih smotuljaka raznobojnih konaca, od kojih su nas vlati znale škakljiti, budeći nas iz sna. Te jedna sjajna kopča, stara i iskrivljena, ko zna čemu treba da posluži babi. Bila su tu i dva kamenčića, crna i glatka kao iz rijeke da su izvađena. A o dvije duge i sijede babine dlake da vam ne govorim: toliko su na sve nas neprijatno djelovale, pa smo se neprestano odmicali od njih, ali bezuspješno. Trunja svakakvog porijekla bilo je na sve strane, prosto smo morali da ga stresamo sa sebe: zrnca pijeska, orunjeni komadići svijeće, isitnjene borove iglice, potpuno suhe mrvice kruha... I jedno koštano dugme sa svoje dvije rupice kao dva začuđena, nepokretna oka – i ono se smjestilo u naše šareno društvo, da uveliča sve ovo sezamsko bogatstvo naše babe.

Umalo ne zaboravih: i komadić ogledalceta bio je među nama. I da bijaše svjetlije u kesi, svi bismo se u njemu ogledali, no, možda je i bolje što nismo jer, ruku na srce, bilo nas je tako ružnih među nama.

X

Kod babe je bilo veselo.

Baba je imala mačora, crnoga Groma, sa kojim se po čitav dan svađala, a vidjelo se, nije mogla bez njega. "Grome, munja te ubila!", vikala je baba povozdan u mlinu, iza mlina, uz potok, na mračnom tavanu, a crni Grom kao da se smijao ludoj babi ne samo svojim brkatim ustima, već čitavom svojom sjajnom, kao noć bez mjeseca i zvijezda crnom dlakom.

Tako po čitav dan – "Grome, ne!", "Grome, prokletinjo!", "marš, Grome!" i sve tako. A noću se sve smiri; Grom sanja – ko bi samo znao koje svoje vražije snove; baba sanja, puhće, ječi i svađa se sa nekim i u snu; jedino je budan potok, neumoran u svom plahovitom toku; budni su i miševi u starom zidu i ispod trulog poda; a mi, u babinoj kesi, koju je ona iz svojih njedara metnula u jednu ladicu starog, škripavog kredenca, često bdijemo po čitave bogovetne noći. Priče ispričane u toj ladici bile bi dovoljne da se napiše, recimo, nova "1001 noć". I neka mi ne kažu neki tamo kako je dosadno i pusto u ovom svijetu, kad i jedna obična, zakrivljena igla može ispričati tako interesantne priče o sebi i drugima, kada jedno najprostije dugme od kosti može da vas rastuži do suza i nasmije isto tako do suza – a novčanice i novčići da vam ispričaju takve čudne priče, da vam se usta razvale od zapanjenosti.

Spava baba (na nekom starom sanduku, koji joj služi kao ležaj), spava Grom, sad ovdje, sad ondje, nikad mu se ne zna, Mjesec plovi nebom, potok grgolji po kamenju, između usnulih trava, miševi se razmahali na sve strane, posljednji grumen žara škilji iz peći i liči na dragocjeni dijamant skriven u pepelu – a mi, u kesi, u ladici, vezemo li vezemo: svak svoj tako različit, a ipak tako povezan život.

I tako bi to s milošću Božijom trajalo ko zna koliko dugo i ko zna koliko različito a isto, da – jednog dana, jedne noći – ne dođe sjena... Tada smo mi iz kese promijenili

vlasnika. Ali – polako. Ko žuri, vrat slomi; ili, preskačući i brzajući, skrpi, sklepa lošu priču? Jer ne kaže se džaba: strpljenje je majka... majka... de, de, recite: čega je majka? pa ne mogu vam ja sve kazati!

A sjena: ona je bila visoka i crna. Krupna. Tiha. Opasna. Kao da je stog sijena prohodao, ili kakvo stablo. Išla je, te tamne noći, pravo od šume, tog crnog zida od mnoštva gustog drveća...

Baba ni sanjati nije mogla. A Grom? – on je ionako, i u najdubljem snu, uvijek pripravan na skok i bjekstvo. Začudo, jedino smo mi, stanovnici babine kese, nešto osjetili, valjda jer smo novci? – i, stišani, čekali šta će se desiti. Zarobljeni, zavezani, nemoćni da bježimo, stiskali smo se jedni uz druge – iglu smo i dalje držali na oku, zna se i zašto.

Zaškripale su stepenice – koraci nevidljivog. Jedan, dva, tri. Zaustavio se. čeka. Jedan od onih končića dohvatio mi je lice, ali, pošakljen, ne usuđujem se napraviti ni najmanji pokret. Stara novčanica pretvorila se u bezoblični smotuljak. Sestrice-novčanice zagnjurile se jedna u drugu. Gledam: srebrenjak sav pocrnio. Svak kao da hoće pobjeći u sebe. Jesmo li tada dobro znali šta će se desiti našoj babi, a i to – avaj! – da smo mi tome glavni razlog?

XI

Grom je dipio, pa kroz jednu rupu u zidu izletio u noć i, obnevidio od straha, pljusnuo – pravo u ledeni potok, nedužno posrebren mjesecinom. Baba je uspjela još samo jednom pućnuti u snu, na onom svome sanduku, prije nego što je dobila snažan udarac u glavu, od koga su joj se sve zvijezde, koliko ih ima, stropoštale s neba. I dok je Grom, natopljen vodom kao crna vunena čarapa, strugao uz drugu obalu – samo dalje, sve dalje! – u naherenom, do maloprije usnulom mlinu nastao je pravi urnebes. Pokućstvo se rušilo, staklarija lupala i prskala i odjekivali takvi zvukovi kao da je, evo, nastupio smak svijeta. Babin se glas nije čuo – ko zna šta je bilo s njome. Mi u kesi utisnuli se jedni u druge, bezmalo nismo ni disali. Podnice su škripale pod teškim koracima, i po tome smo znali kuda se pakleni neznanac kretao. Eno ga, sad je u onom ćošku gdje na zidu visi babino kandilo; sad je kod babinog sanduka, otvara ga, i iz njega izbacuje stvari – ali gdje je baba, zar nije više na sanduku? – i sad je ovdje, sad ondje; koraci najednom nestaju, čini se da je izašao napolje, ili možda stoji, mračan i strašan, premišlja na sred sobe, očima pretražuje prostoriju; i huk potoka se čuje kroz nastalu tišinu... Najednom, evo ga, kreće prema nama, prilazi kredencu, grubo otvara staklene kapke, staklo cijukne, prebire po gornjim rafovima, šoljice drhture pod njegovim rukama, jedna se stropošta i bolno razbi u paramparčad – dakle, nema onoga što on traži – zatim se ustremi na ladice, otvara jednu, drugu, treću – a, evo krajnjeg cilja sveg ovog rusvaja!

Gruba ruka prosto je šćepala našu kesu.

Noć, brzi koraci, disanje – kroz noć smo, u njedrima lopova i pljačkaša, bježali – ko

zna kojem cilju nas je sudbina namijenila???

XII

Dok je mačak Grom, sav drhteći od repa pa do brkova, sjedio u nekom grahu, a mjesečina mu se ogledala u užasnutim očima – da je mogao govoriti, sigurno bi se upitao: "Bože dragi, šta ovo bi?" – onaj razbojnik se dugim koracima udaljivao od mlina potonulog u zloslutnu tišinu. Naravno, u njegovom džepu smo bili mi – novčanice i sitni novac, sve babino bogatstvo, glavni i jedini razlog razbojničkog upada u mlin. U džepu, dubokom i mračnom, nešto je strašno smrdjelo i sve nas gušilo.

Kamo idemo? To od nas niko nije mogao znati. Sad smo u posjedu ovog mračnog rmpalije, i to bijaše jedino u što smo svi skupa bili sigurni. Mi smo sad njegovi, on je naš gospodar (jadni mi!), ali, šta objašnjavati, novac si onog u čijem si džepu, pa ma koliko on bio smrdljiv i odvratn, zar ne?

Uglavnom, babe više nema, Grom je nekamo pobjegao, mlin je tih i pust kao grob, a naša ladica u tom grobu razvaljena i bačena na pod.

"Nije ovo ništa, dragi moji, prema onome što sam ja sve doživljavala", tiho, svima na uho prošaputala je jedna novčanica iz mraka. "Mijenjala sam vlasnike i u tuči i u ljubavi, ako me razumijete. Nekad sam bila i krvlju poprskana, a nekad, bogami, i suzama nježnosti zalivena. Ali, šta se može, kad nam je namijenjena takva sudbina: biti i uz čovjeka-zvijer i uz čovjeka-anđela i služiti predano, bez pitanja, obadvojici!"

Učini mi se da na te riječi neko tiho plače. Ili mi se to samo učinilo.

A za to vrijeme, opasni džep, tijesno pribijen uz razbojnikovo tijelo, je koračao, koračao, sve dalje i dalje.

Nismo ni u zadnjem svom snu mogli sanjati šta će se desiti već slijedećeg trena. Ali, polako, zašto žuriti.

XIII

Prvo smo čuli neko bujanje. Ličilo je na šum rijeke.

Sve jače i jače. Je li pljačkaš stigao do neke rijeke, do potoka, kakve vode? – pitasmo se, nagađajući, stišani toliko da se moglo čuti kako nam nešto što bi srcem mogli zvati – kuca.

I u tom nagađanju: voda je – nije voda, najednom se desilo nešto što nam je prekinulo svaku sumnju. Voda je počela da prodiru u džep, i svom silinom da ga natapa. Ubrzo je džep bio pun vode, sve više i više! Voda je bila svud oko nas. Za nas koji smo bili od metala, manje-više, ali papirne novčanice su trpjele prave paklene muke, upijajući vodu i gušeći se od nje, svaki čas očekujući da se počnu raspadati.

A za to vrijeme tijelo razbojnika počeo se trzati, bacati, kao da ga razvlače stotine crnih đavola (koji su došli po svoje?!) Mi smo, u tom njegovom bjesnilu, bili bacani tamo

i amo, gore i dolje, udarani i lijevo i desno, strugani, gnječeni, stiskani uz nešto tvrdo, dok je voda bila svud oko nas, tako da smo bili već potpuno potonuli u nju.

Tek kad začusmo krkljanje, viku i zapomaganje, bi nam konačno jasno – naš opaki gazda se utapa. Pošao preko rijeke, noć je, a matica ga zanijela, kliznuo se, ili propao u neki vir, i svakog trenutka mu je kraj. Kazna, sudbina, slučaj?

I u tom njegovom hrvanju sa smrću, koja ga je šćepala u svoj zagrljaj, svaki od nas u džepu gledao je kako da spasi samoga sebe. Spašavati drugog, nije bilo moguće.

Ja sam se, u stisci i lomatanju, prevrnuo nekoliko puta i – gle čuda, šta vidim! – ispadoh iz džepa u vodeni mrak, gust, šuman, leden, ali ne više zarobljen.

Polako, lagano lebdeći, padao sam, tonući, dolje, prema dnu.

A iza mene ostali su svi koji su do maloprije bili sa mnom, i sa mnom dijelili istu sudbinu. Šta je bilo s njima, nikad doznati neću, niti mogu.

Razbojnik? Njemu sam želio samo jedno: neka se na nebu, ako postoji nešto takvo, nađe sa babom, koju je možda ubio zbog novca. Baba pravednica će, tada, sjediti na prijestolju kao čista duša, a razbojnik, izubijan ovim kamenjem u rijeci, podnadao, iskolačenih očiju i modar, prići će skrušeno babinom prijestolju – i moliti za oprost i milost!

DRUGI DIO

I

...Tonući lagano, propadajući sve niže i niže, obavijen vodenom tamom, ostavljajući iza sebe sve ono što mi se desilo, konačno stigoh do dna rijeke. Ni previše dubokog, kako ocijenih, a niti baš plitkog dna, ali, eto, ipak dovoljnog da se onaj nesretnik, kome ni lice nisam vidio, utopi i tako okaje sve svoje grijehe, kojih, zacijelo, nije bilo malo.

Dno bijaše pješćano i šljunkovito, koliko vidjeh, smjestivši se između dva obla, u mraku svjetlucava kamena na sitni, biserno-bijeli i čisti pijesak, koji se, pod vodenom strujom, neprestano meškoltio kao da je živ.

Eto, iz džepa smrdljivog i mračnog, a prethodno iz ladice, koja je mirisala na trave i pokoji babin bajati lijek, dospjeh ovdje, u ovoj noći razbojstva i smrti, na dno rijeke. Pravi pravcati roman, zar ne, ne znam zašto mi baš to pada na pamet kako bi to mogao neko napisati, tu zanimljivu storiju – o meni, novčiću, sitnom i beznačajnom, kao što je, vjerovatno, beznačajno i sve na ovome svijetu u kojem malo postaje veliko, a veliko malo, ko zna čijom li voljom?

Gdje li su sad moja sabraća, oni metalni novčići i one papirne novčanice koje je baba uštedjela sigurno otkidajući od svojih usta? Jesu li i oni negdje, ovako kao ja, na dnu, ili su, ne daj Bože, ostali zarobljeni u džepu onog razbojnika, kojeg sada voda nosi ili ga je već zakačila za neku granu, možda i ukliještila između dvije stijene? I čisto mi dođe da zaplačem, gorko zaridam u svojoj samoći; ali kakva korist plakati kad će mi suze, čim se pojave, ova hladna i plahovita voda saprati kao da ih nije ni bilo. Tako sam patio duboko u svojoj duši, suzdržavajući suze, a ustvari zamišljao kako je čitava ova rijeka – rijeka mojih suza. Za one manje osjetljive, pogotovo one koji to uopšte nisu, a takvih je mnogo više – to mi koji pripadamo svijetu novca predobro znamo – ovo što sam rekao o suzama, bojim se da neće biti ni malo uvjerljivo, ali svejedno. Jer, opet je na kraju lakše onima koji plaču. Zašto je to tako, ne znam, nisam toliko pametan, ali tako osjećam.

Zaspao sam – obliven suzama cijele rijeke.

II

Prvo je jedna kucnula svojim glatkim nosom. Prethodno, prije nego što se usudila prići, kružila je oko mene, nepoznatog, sjajnog i vještačkog među kamenjem, u sitnom pijesku, napravivši nekoliko opreznih krugova. Sigurno se pitala: otkud ovaj ovdje, jučer, prekjučer nije ga bilo? Valjda kada je vidjela da sam bezopasan, prišla je, lagano njišući repom, i kucnula me svojim glatkim nosom. Možda je pomislila da sam, ne daj Bože, dobar i za jelo. Ako jeste, morala se odmah predomisli. Ali, nije mi moglo promaći, znatiželja je nije napuštala. Potom se pojavila druga, za njom treća, i uskoro se sakupilo cijelo jato, moje novo riblje društvo. Neprestano su kružile oko mene, zagledajući me i povremeno kuckajući svojim nosevima. Ne znam zašto, ali ni jednu riječ nisu izustile. Jedna je čak bila toliko hrabra da se u svom nestrpljenju zaletjela i okrenula me na drugu stranu. Valjda je htjela znati da li se nečim pridržavam za pijesak, nekim nogama, rukama, kakvim korijenom, ili sam možda i zalijepljen za dno. Kad vidješe da svega toga nemam, niti se pridržavam za tlo, ohrabrene, sve se sjatiše oko mene, i tada tek poče pravi džumbus.

Okretale su me, prevratile, vukle tamo i amo, i sve to im je predstavljalo pravu zabavu. Kako im viknuti "prestanite već jednom!", kad me ne bi mogle razumjeti, jer, kako sam već rekao, one nisu imale svoj govor. Ili su imale nekakav, riblji, ali koji se govori nekim drugim načinom od moga. Tako sam im se prepustio, u nadi da će im sva ta igra dosaditi i da će me konačno pustiti na miru u svem ovome mome jadu. Tako je i bilo. Kako su došle, tako, kao na nečiju zapovijed, i odoše – tiha kolona glatkih riba.

Ja odahnuh. Samo, koliko mi je ovdje još boraviti? Jer ja, ipak, nisam stvoren, skovan, za ovaj mrtvi spokoj na dnu neke rijeke, već moja je sudbina da budem među ljudima, u njihovim rukama, u džepovima, novčanicima, u sefovima u banci, u ladicama, u jastucima, da se oko mene svađaju, pogađaju, dogovaraju, jedni druge varaju, lažu, pomažu jedni druge isto tako, sve u svemu, da je oko mene gužva, metež i galama – na to

sam navikao i za to sam stvoren. A ovo sada – u meni je nešto kukalo – niti sam kamen, niti sam pijesak, riba nisam, a bogami, niti sam ono što bih morao biti, novac, u ovoj vodenoj pustinji.

A i pijesak je, stalno nošen vodenom strujom, počeo, malo po malo, da me zasipa. Strah me je da će mi ovdje biti grob.

III

Jednoga dana, ne znam kojeg od one noći kad ispadoh iz razbojnikovog džepa i nađoh se ovdje, na dnu rijeke, odjednom se voda zamuti oko mene, nastala strašan štropot, ličilo je na smak svijeta, i tik pored mene, mogao sam dobro vidjeti, pojavile se konjska kopita i guste dlake iznad njih. Znači, konji su gazili preko rijeke.

Uvukoh se u sebe pred ovim zemljotresom. Ali ne potraja dugo. Kako dođoše, tako i odoše. Zavlada mir. Ponovo utonuh u sebe.

A jednom opet – bilo je, ako se ne varam, ljeto; ne bih znao reći koliko sam već ovdje, na dnu rijeke – naiđoše neki Cigani. Mnoštvo njihovih nogu, bosih, crnih i hitrih, gazilo je rijeku na ovome mjestu. Neki me i dohvatiše svojim skitničkim nožnim prstima, ali, srećom ili nesrećom, to vi sami odredite, ne primijetiše me. Čisto me je uzбудila njihova živost, i neka nesalomljiva nada kako ih čeka nešto tamo, na kraju njihovog puta, unese radost u ovo moje mrtvilo. I dugo poslije njihovog iznenadnog prelaska ovim gazom, do mene su dopirali njihovi glasovi iz daljine, i njihov smijeh, dozivanja.

Potom sve utihnu. Meni ostade moje suđeno dno, ribe, sve rjeđe, sitni pijesak, koji stalno prijete da me malo po malo zatrpa, ujednačen šum zeleno-modre vode... moja beznadežna samoća.

Ali, eto, ipak ne bi suđeno da ovdje ostavim svoje metalne koščice. Šta se, dakle, desi pa sam bio izbavljen iz svoga nimalo slavnog položaja? O tome, vi koji me pratite, u idućoj glavi.

IV

Kad sunce izgrija i počne zlatne mreže svojih niti spuštati u rijeku sve do samog dna, grijući ovo vječno ledeno kamenje oko mene; kad njegove zrake dopriješe i na moje još uvijek sjajno lice, te sve postade čarobna ljetna bajka što dira do suza – pojavile se djeca.

Prvo što čuh bili su njihovi veseli glasovi, koji do mene dopirahu sa obale. Dovikivali su se, zadirkivali jedni druge, po svemu, došli su na rijeku okupati se.

"Ja neću još, voda je hladna", čičao je jedan glas između mnoštva.

"Slobodno, baš je ugodno", drugi ga je nagovarao.

"Drži se plicaka, opasno je ići prema sredini, voda bi mogla da te odnese", neki, po svemu stariji glas ga je opominjao.

"Dođite svi u vodu", zvao je neko između njih.

"Kasnije, kasnije!", ciktao je jedan tanjušni glasić.

A ja sam za to vrijeme, skupljen u pijesku, sa uživanjem slušao taj cvjetni buket dječijih glasova, šutio i, kao da sam nešto slutio – čekao.

Plivanje, pljuštanje vode, dozivanje, pocikivanje, sve se to rasprostirale na sve strane uz rijeku, niz rijeku, nad vodom, čak dopiralo i do mene, približavalo se i udaljavalo, gubeći se u gustoj šumi na drugoj obali.

...Odjednom su se preda mnom u vodi našla dva živa oka, širom otvorena, razrogačena, gotovo riblja od dodira sa vodom. Nisam se ni snašao, kad me zgrabi jedna rumena ručica, podiže me sa dna i istovremeno me ponese uvis.

"Vidite, vidite šta sam našao na dnu rijeke! Novčić. Samo kako se sjaji. Nekome ispao!"

I dok su se svi okupljali oko tobože sretnog nalaznika, ja sam, otkriven suncu, ležao na dlanu još mokrom kao što sam i sam bio.

"Ne vrijedi bogzna šta", jedan će, po mene ipak uvredljivo, ali, hoćeš-nećeš, svakako istinito.

"Koliko-toliko, opet je dobar", tješeći se, odgovori moj novi vlasnik.

"Da je takvih više, bilo bi koristi", reče neki dječak zaklonjen od drugih, tako da ga nisam mogao vidjeti. "Može koja bombona za njega".

"Ni bombone nisu loše".

A ja sam mislio: koliko je samo ljepše tu na ovom dlanu, dok te sunce grije, a oko tebe veseli glasovi djece, pa neka te i nipodaštavaju i obscjenjuju koliko hoće: koliko je to bolje nego boraviti u onoj hladnoj, gluhoj vodi u kojoj su jedini stanovnici ribe, koje čitav svoj život ne progovore ni jednu jedinu riječ, kamoli da nešto kupuju ili prodaju znajući čemu služi novac!

V

Novčić u džepu dječaka.

To sam ja, a džep nije ni nalik onom razbojnikovom: ne smrdi, ne zaudara niti guši, nego se osjeti na neke trave i opija bezazlenom radošću koja me svega prožima, pa mi je čisto i pošteno žao što, eto, nisam "teži" po vrijednosti, pa da sad moj dječak, koji me je pronašao roneći u rijeci, kupi nešto vrjednije za mene nego što su obične šećerne bombone, i to, kako rekoše, samo dva-tri komada.

U dječakovom džepu mi je toplo i nekako svijetlo, mada bijah zatvoren. Mirisalo je na sunce, na vodu, čist ljetni zrak. Sve u svemu, veselo. Samo kad se sjetim one smrdljive pećine od onog razbojnikovog džepa... Ali, to je sad prošlost, kao i sve loše; i to treba što prije zaboraviti. Šta bi bilo kad bi se mi novčići svega što doživljavamo sjećali! Poludjeli bismo, pravo da vam kažem, vama koji pratite moju povijest.

Evo, moj dječak je stigao pred svoju kuću. Okupan je i veseo. Uz to i novčić, to jest ja, mu je u džepu.

"Mama, vidi šta sam našao", više sa vrata.

"Novčić, kakav novčić? Gdje si ga, ne daj Bože, našao?", pita ga majka, a ja čujem šćućuren u džepu, ne bez ponosa, jer, ipak, o meni je riječ.

"Na dnu rijeke, u pijesku", deklamuje dječak. "Ronio sam i našao ga, ko zna ko ga je ispustio!"

"Daj da ga vidim", zatraži majka, i dječak joj pruži na dlanu – mene.

"Jest sjajan! Ali ne vrijedi baš mnogo", bez oduševljenja reče majka, na što se i ja i dječak snuždismo – šta je, tu je.

VI

Poslije tog razgovora, dječak me je jedno vrijeme zagledao, obrtao, dizao prema svjetlosti, opipavao svojim mekim prstićima – a ja sam mu se poslušno prepuštao – da bi me na kraju ("šta je – tu je; bolje bi bilo da je vrjedniji, ali i ovo je dobro", govore su njegove sjajne, okrugle oči) ostavio u jedan otvor na zidu u kuhinji, da činim društvo nekim iglama, mosurima konca raznih veličina, jednoj kutijici, valjda od lijekova, koječemu čije mi porijeklo bijaše potpuno nepoznato.

No, osjećao sam se sretnim i, što je najvažnije, bezbjednim, daleko od one ledene vode i riba u njoj koje me hladno kuckaju svojim ustima, kao i mjesečine koja me je, noću, sablasno i zastrašujuće osvjetljavala sa kristalno čistog i bezdanog neba. A o sitnom pijesku koji je stalno prijetio da me zatrpa, o njemu da i ne govorim, znate i sami koliko me je hvatao strah od njega.

A sada neka mi se desi ono što mi se desiti mora u suđenom mi skitničkom životu!

Dani su prolazili. U pitomu kuću ulazili su i izlazili ljudi. Bilo je i životinja, mačaka, jedan pas bi povremeno njuškao po sobama, dok ga ne bi istjerali napolje. Čak bi se ponekad ušuljala i pokoja kokoš, lagano, lagano koračajući i prevrćući svojim šarenim, sitnim očima, kao u snu stojeći na jednoj nozi, kao da se sprema poletjeti na svojim davno zakrčljanim krilima.

A moj dječak? On je išao u školu, pisao zadaće, čitao nekakve knjige, dolazio i odlazio, nekad veseo kao ptica, a nekad opet tužan, snužden zbog nečega. Nikad mu sigurno nije bilo jasno da ga posmatram iz onog svog kuta u zidu, i pitam se: "Dokle ću ja ovdje čamiti? Moj sjaj na laganoj prašini koja pada na moje metalno tijelo – tamniti? Pa ja sam, koliko god bezvrijedan, ipak novac, novčić, a za njega se može, ipak, nešto kupiti!"

Znam da je moja briga da idem dalje, da putujem, da tražim novog vlasnika, bila nepravedna – ta dječak me je spasio iz rijeke! – ali, kakav sam ja to novac ako se za mene ništa ne može kupiti? To vi koji me slušate recite.

Ali, dođe i to: jednog dana, bilo je predvečer, a sunčana svjetlost na zalasku obilno se razlijevala po tihoj sobi, dječak, kao da ga neko povuče na koncu, okrenu se i pogleda prema onom otvoru gdje sam ležao. Gledao je trenutak, dva. Vidio sam da razmišlja. Zatim se uputi pravo prema meni.

Ja nemam krvi u sebi, to svi znate, ali nešto toplo i uzbuđujuće poteče tad u meni: vrijeme je! I zbilja, mala ruka me izdvoji od svih onih mrtvih končića, igala i nepoznatih kutijica, pa me prinese očima i prošapta: "Znam šta ću s tobom". Samo što ga ne upitah; "Šta?", ali moja nijema usta ostadoše zatvorena. Zatim me strpa u svoj džep i istrča napolje.

Mada tu noć nisam više bio u toj kući – jer promijenio sam vlasnika – ja sam mogao zamisliti razgovor između dječaka i njegove majke.

"Uzeo si, dragi, onaj novčić?"

"Da, mama, uzeo sam ga i kupio nešto za njega".

"Šta si majci kupio? Kolač? Bombone? Suho voće na uglu?"

"Nije za jelo".

"Pa, šta je dakle?"

Na to majčino pitanje dječak je zastao, i poslije kraće šutnje, vidno uzbuđen, odgovorio.

"Kupio sam stakleni kliker kod Jevrejina Samuela", rekao je pogledavši majku pravo u oči.

"Samo kliker?", upitala je majka.

"Da, samo kliker. Ali, to nije običan stakleni kliker, mama", prošaptao je dječak, "on je čaroban. U njemu se vidi..."

"A šta se to u njemu vidi?", malo se nasmiješila majka.

"U njemu se vidi... mali, malecki Betlehem. Zvijezde. Štalica. Ovce. Ona tri mudraca sa Istoka, njihove sjajne krune. Zatim se vide osvijetljeni prozorčići na kućici Josipa i Marije. Sve se to vidi! I još mnogo više, pa se čini kao da si tamo, da hodaš tim stazama, čuješ glasove, blejanje ovaca, lajanje pasa, bućkanje vode u bunaru... a sve to samo za jedan jedini, sitni novčić izvađen iz rijeke! Zar to nije divno, mama? Reci!"

"Daj da vidim", zatraži majka.

Dječak se maši džepa. Između njegova dva prsta bljesnu sitna staklena loptica. On je podiže prema sijalici.

Dva para očiju zagledaše se u unutrašnjost klikera. (Ono što su vidjeli, prepuštam vam da zamislite; uostalom, kao i ja što sam, sad već kod novog vlasnika, Jevrejina po imenu Samuel, mogao zamišljati.)

"Divno!", uzdisala je majka, "a sve samo za jedan novčić! Neka je hvala slučaju što si ga našao!"

I oni su gledali, gledali i uživali u slici biblijskog Betlehema osvijetljenog božanskom svjetlošću zvijezda ispunjenog toplinom rađanja i radosti zbog novog života... Sve dok im se nije zadrijemalo, kada su morali poći u postelju – a ja im, iz Samuelove teške kase, okružen dosad neviđenim društvom, poželio laku noć i još lakši idući dan, i sve iduće dane.

VII

"Šta želiš, mali?", upitao je trgovac Samuel. "Kupio bih, gospodine, onaj stakleni kliker iz izloga", rekao je dječak.

"Koji kliker? Ima ih svakojakih."

"Onaj u kojem se vidi mali Betlehem i zvijezde na nebu iznad štalice", odgovori dječak.

"A, to je onaj", smiješio se ispod svoje šarene kapice trgovac Samuel, u gradiću poznat kao lukav, oprezan i, naravno, sposoban čovjek, izgovarajući svoje riječi sporo i tiho, tako da je njegova svaka riječ padala kao kišne kaplje po šumskom lišću. – "Otkud ti baš njega da zapaziš?"

Tako je tekao razgovor između dječaka i Jevrejina trgovca u njegovoj radnji pretrpanoj svim i svačim i ispunjenoj mirisima čije se porijeklo, osim da su bili prijatni i neobični, nikako nije moglo odrediti.

A ja sam sve slušao, i čekao smješten, spreman za razmjenu, u dječakovom džepu.

"A novac? Da li imaš novaca da platiš svoju želju?", približio je Jevrejin Samuel svoju, kao snijeg bijelu, bradu i iste takve brkove preko uglancane tezge prema dječaku.

"Imam, imam. Evo ga!", dječak me je izvadio iz džepa i metnuo na banak.

"Vidi, vidi, sjajni novčić", zapjevušio je Jevrejin ugledavši me. – "Da ga malo pogledam".

I digao me je svojom mekom rukom, koja je odisala na duhan, približivši me do svojih sjaktavih naočala koje su mu, poput kakvog jahača, objahivale pogolem nos.

"Dobar je", prošaptao je kao da izgovara neku tajnu molitvu. "Sačekaj, odmah ću ti Betlehem i štalicu u njemu i dijete u slami, sve smješteno u mali kliker, donijeti".

Odgegao je do izloga, sageo se – dječak je pomno pratio njegove meke cipele, malo pogužvane hlače starog kroja, i njegova staračka, pogurena leđa – i, evo ga, kliker je bio tu, u dječakovoj ruci, na njegovom dlanu, još čudniji, još ljepši nego kad ga je gledao sa ulice.

Odmah potom, dječak je istrčao na ulicu, dok ja, zna se, ostadoh u čudnoj radnji, kod čudnog čovjeka. Sudbino, prepuštam ti se, nosi me dalje!

VIII

Evo me, dakle, dragi moji, u Jevrejinovoj kasi, da li počašćenog ili zarobljenog u njoj, to vi odlučite.

Kasa je teška i masivna, olovna i tučana, sa stilskim vratima koja me svojim oblikom najviše podsjećaju na ulaz iz priča u svetim knjigama, ulaz u Donji svijet, tamo gdje nema živih, barem ne ovakvih živih koji žive na ovome svijetu. Ja u te tamo, nevidljive žive ne vjerujem, što je i razumljivo, jer sam novac, a novac je, zna se, vrijednost samo – ovoga svijeta. I ne kaže se džaba: "Niko svoje bogatstvo" (a pod tim se prevashodno misli na

novac) "neće odnijeti sa sobom na onaj svijet". S vama ne znam kako je, mislim da li vjerujete u postojanje drugog svijeta? To ostavljam vama. Ali, eto, siguran sam da vjerujete kako sam se sada, na svom životnom putu, zadesio u teškoj i masivnoj kasi starog Jevrejina Samuela, kamo me je donio, prethodno me našavši na dnu rijeke, jedan bezazleni i osjećajni dječak, mijenjajući me za, barem za njega čarobni stakleni kliker u čijoj se unutrašnjosti vidi biblijski Betlehem, a u njemu štalica u kojoj je rođen, kažu, sin Božji, Isus, a iznad toga gradića u Palestini vide se – sve to u klikeru – zvijezde, beskrajna nebesa, kuće, bunari, magarci, psi, ovce i kamile, kao i ona tri čovjeka koje neki zovu "mudraci sa Istoka", a neki opet "kraljevima", obučena u bogatu sjajnu odjeću, sa zlatnim krunama na glavi, a u krunama sija drago kamenje; svakako su tu i darovi za novorođenče.

Moj dječak je, kako ste i sami vidjeli, bio toliko ushićen kupljenim klikerom, da me je napustio zaboravivši me odmah, što mi u prvi mah ne bi pravo. Ali, mi novčići smo na sve navikli. Na kraju, takva je naša sudbina, a od sudbine se ne može pobjeći, zar nije tako?

Prvo, što je, mislim, i red, upoznaću vas sa atmosferom mjesta gdje sam se obreo.

Kakva baba-mlinarka, kakav onaj smrdljivi razbojnik, hvala Bogu, sad hrana ribama, i kakvi svi oni slučajni moji vlasnici kod kojih sam bio do sada! Svi oni su ništa u poređenju sa ovim bogatstvom, raznolikošću i redom što sam ih zatekao kod ovog jevrejskog trgovca. Pa ovdje je prava Sezamova pećina! Ovdje je svaki novčić, pa ma koliko on bio sitan i bezvrijedan, kao biberovo zrno, jednako cijenjen i poštovan kao i velike, gizdave i ohole, kraljevske novčanice. Ovdje je sve složeno, sortirano, uknjiženo, evidencija koja ne dopušta nikakve propuste... Ovdje vas ne gnječe, ne bale, ne bacaju, ovdje ne možete biti zatureni niti zaboravljeni, sakloni Bože. Ovdje vas nježno gledaju, još nježnije pipkaju i uzimaju u ruku koja zna šta ste i koliko i zbog čega vrijedite. Ovdje ste razmaženi, potpuno svjesni svoje vrijednosti; ovdje ste čak i oholi, jednostavno puni sebe. I konačno, što je barem meni bilo vrlo značajno, oko vas ovdje nema kojekakvih igletina, zamršenog konca, konaca, neke bezvezne dugmadi, puca i drikera, ne daj Bože kakvih dlačurina, komada žice, izlapjelih lijekova, suhih mrva kruha i sveg tog smetljišta koje vas vrijeđa i obezvrjeđuje. Ovdje je, samo – novac, vrijednost, mjera, ponos.

A sada, poslije ovog uvoda, ako dopuštate, da pređemo na inventuru; i vrijeme se mora nekako utući u ovoj sporoj, ležećoj situaciji.

Prvo ću se zadržati na onome što je unutra, u kasi; a zatim ću vas upoznati sa onim šta je i šta se dešava vani, jer moj pogled, ostavi li Samuel makar malo odškrinuta vrata "drugog svijeta", ugrabi pa odluta i tamo, u radnju.

IX

U kasi su bila tri sprata. Donji je bio rezervisan za neke papire, složene po redu koji je, vjerovatno, bio poznat samo vlasniku ovog šarenog panoptikuma. Bez sumnje, ti papiri

nisu bili obični, i svakako su imali neku vrijednost koja nije bila svakome dostupna, ni jasna. Ali, ipak sam nekoliko puta uhvatio u zraku riječ koju bi stari Samuel izgovorio ponekom svom posjetiocu, a ona se ticala tih tajanstvenih papira: vrijednosni papiri, dionice. Znači, zaključio sam, ti papiri iz donjeg sprata, mada nisu novac, imaju vrijednost novca, kakvu, to sebi nisam mogao objasniti. Uglavnom, dolje, dva sprata ispod, ležali su ti papiri koji su imali neku vrijednost, a bili su u vezi sa nekim poslovima što ih moja malenkost nije mogla shvatiti. To je, mogu vam kazati, bio i najmirniji sprat, uredan, prožet nekom ozbiljnošću, koji je nas, čitav svijet papirnih novčanica i cijelo brdo metalnih novčića (među nama je bilo i zlatnika i srebrenjaka; da, da, što se čudite: i zlatnika i srebrenjaka), svijet, moglo bi se mirne duše reći, skitnica i avanturista bez poređenja – htio sam da kažem kako nas je taj donji sprat plašio i posve odbijao. Ta šutnja i uštirkanost, šta tu da te privlači?

Dok je gore, i pored sve nužne discipline koja je i tu vladala, dakle na dva gornja sprata, bilo... kako da vam kažem... gore je bilo svega i svačega, samo ne dosadno i zvanično. Vrijednosni papiri, pih! Umrijeti od dosade!

Odakle početi? Od koga? kad je svak za sebe, a i za druge, jedna avantura, jedan život, jedna historija koju je teško i uvijek nedovoljno iskazati riječima?

Samo, kakvih je tu bilo ljepotica! Pravih princeza, trnoružica, tankočutnih aristokratkinja! A odmah, pored njih, kakvih rugoba! Kakvih mudraca, kakvih glupaka! Kakvih... samo kad se sjetim... protuha i tipova čiji originali ne trpe nikakvu kopiju! Pa to vam je čitav svijet, viđeni i neviđeni! Nikad dovoljno naslućen!

Tu, na ta dva gornja sprata, govorili su se svi jezici, čini mi se, od onih najzabitijih narječja pa sve do onih pročišćenih, kod kojih se riječi i rečenice izgovaraju gotovo bez otvaranja usta. Da, baš tako, kao da je ovaj skupljeni svijet novca u sebi nosio cjelokupnu historiju čovječanstva, od pećina do dvorca, od ilovače do crkvenih vitraža i fajansa istočnih kupola, od krika do kulta muzike... A sve to, gledaj, u starinskoj kasi, sklonjenoj u ćošak radnje sijedog i pogurenog trgovca, Jevrejina Samuela. Samo onaj koji nema mašte, tog glavnog čovjekovog pokretača, može kazati: svijet nije čudo.

U toj kuli babilonskoj od kase (ako me, poslije toliko godina i daleko više doživljaja i susreta, sjećanje ne vara) našlo se, na oba gornja sprata, slijedeće društvo (primoran sam skratiti zbog skućenog prostora mojih ispovijesti; a u mislima molim starog Jevrejina neka mi oprost, ako može, jer nedopustivo smanjujem njegovo, čitav život sticano bogatstvo): jedan ni veliki ni mali svežanj, zavezan gumom, novčanica njemačkih maraka, svaka novčanica u vrijednosti od 1.000 DM, ispeglanih, uredno složenih, tako da nijedna ni za sitni nokat ne iskače iz kao omanja cigla čvrstog stegnutog štosu, a vidljiva karakteristika na ovim novčanicama, uz neprikosnoveni suhi žig, je i lik nekog zaslužnog njemačkog istraživača, znanstvenika, reformatora ili umjetnika, ne znam, jer se u to ne razumijem (da li da kažem i to, kako je iznad tih novčanica lebdio lagani miris koji bi se mogao odrediti pojmom: miris ljudskog rada i znoja, miris ljudske brige, nada i razočaranja, ujedno: miris dodira ljudskih ruku); zatim slijedi, sve složeno u pregrade jedne posude od sjajnog lima,

jedan bunt američkih dolara, "zelembaća", nevelikih, ali ne zato manje vrijednih, a na svakoj novčanici, takođe po 1.000 \$, vidi se neki njihov sjedokosi i dugokosi predsjednik i, ako se ne varam, neka starinska kuća sa stubovima (nad tom grupom vije se oblak prerijske prašine, grubog muškog govora i nekog nemogućeg prostranstva, rekao bih, i neke djetinjaste hrabrosti); bilo je tu i nekih meni posve nepoznatih novčanica, abnormalno velikih, na kojima se u punoj svojoj širini i dužini raskrilio opaki crni orao, prijeteći svojim grabljivim kandžama; iz njih, kojima porijeklo i naziv nisam nikad otkrio, izbijao je miris tamnih, podzemnih prostorija i zvuk potmuo i zloslutan; a evo i veselih novčanica, ukrašenih nekim egzotičnim cvjetovima jarkih boja i iznenađujućih oblika, pa više podsjećaju na čestitke, a iz njih je izbijao miris dalekog mora i slobodnog tijela, kao i muzika uz koju se sretno sanja, još sretnije budi; evo i novčanica (čega sve nema kod Čarobnjaka Samuela!) brazilijanskih eskudosa (koji mirišu na uprženu kafu, a iz njih udara zarazni ritam sambe), u koje uz bok stoje japanski jeni (ciliktavo budističko zvonce i miris i rajska svjetlost trešnjevih cvjetova), te ozbiljne i neprikosnovene poslovne engleske funte (čija vrijednost ima podlogu u Indiji i Arabiji), koje prethode švicarskim francima (miris apoteke, hladni sjaj glečera, i tišina ciriških banaka), pa "druga liga" po značaju i vrijednosti: krune, rublje, lire, drahme, zlote, forinte, dinari, šilinzi... sve šaren i raznolik svijet, kao na kakvom venecijanskom karnevalu skrivenih lica i još skrivenijih namjera.

Tu beskrajnu kolonu (na Jevrejinovu radost i hvalu!) koja šuška, govori svim jezicima, meškolji se, zagonetno šuti i ko zna o čemu razmišlja, završiću jednom gomilom novčanica, smještenom postrani, koje ću jednim imenom nazvati – ranjenici. Ne čudite se da i novčanice, eto, mogu biti ranjenici. Bezmalo kao ljudi. Ustvari, to su novčanice koje su iz dramatičnog optičaja, iz žestoke i dugotrajne upotrebe izašle sa trajnim ožiljcima: ili su posve poderane, ili im, jadnicama, nedostaje polovica ili samo čošak, ili su zamazane koječime (možda i krvlju!), ili su pak od dugotrajne upotrebe jednostavno toliko izrozane i istrošene, nasmrt izlizane, da su im brojke i slova, ili likovi na njima toliko nerazpoznatljivi da ih se može uporediti sa natpisima na starim grobovima što ih je pojelo vrijeme.

Tu grupaciju bilo je stvarno i žalosno i jedno pogledati, a gotovo nemoguće zamisliti kada su te, sad skroz hendikepirane novčanice bile nove. Čitavo vrijeme svog boravka u Samuelovoj kasi pitao sam se: čemu mogu da služe te *reliqie reliqiarum* (ostaci ostataka) novčanica. Jevrejin ih sigurno ne drži uzalud, zaključio sam svojim metalnim mozgom.

Ostaje još da vas ukratko (da ne bih dosadio) upoznam sa nama sitnima, i sa još ponečim, smještenim na gornjem spratu.

Sta da vam kažem: tu je tog metalnog sitnježa (kojem sam imao tu sreću ili nesreću da pripadam) bilo svakojakog, po vrijednosti, veličini i po vrsti metala od kojeg su pravljeni. Vrijednost: među nama se našlo tako vrijednih novčića, bez obzira na veličinu, koji su više "težili" od mnogih velikih novčanica na spratu ispod nas. Veličina: šta o veličini tog zvečećeg naroda reći – bilo nas je velikih kao volovsko oko, i malih, sitnih

poput kozjeg brabonjka, da se slikovito izrazim. A vrsta metala: bakar, mesing, aluminijum, bronca, do srebra i zlata i ko zna kakvih još, meni nepoznatih, mješavina. I to da vam kažem: biću iskren i priznati da sam pripadao među one najjeftinije, šta se tu može. Ali mnogo ovakvih sitnih i manje vrijednih sačinjava one skupe, baš kao što je veliko more sastavljeno do sitnih kapljica.

Uh, ne znam kako vi, ali ja se umorih nabrajajući sve ove vrste novca u, do ludila pedantnoj i u sebe zatvorenoj, Jevrejinovoj kasi! Ima nešto čudno kod nas novaca: dok nas ljudi uzimaju i grabe vrlo ozbiljno, do odvratnosti halapljivo, mi, ja posebno, na svu tu ljudsku ozbiljnost i halapljivost počesto gledamo sa šaljive strane, pa se često znamo nasmijati ljudskoj slabosti za novcem, čak joj se i izrugivati, a da oni koji nas grabe, i obraz i život gube zbog nas, nisu toga ni svjesni. Predmeti ne znaju da bacaju sjenku, nisu toga svjesni.

X

Još da vam ispričam i ovo, tako da nagradim vaše strpljenje što me pratite u mojoj čudnoj ispovijesti.

Jevrejin bi ponekad – svakako vrlo rijetko – ostavljao, u hitnji, malo otvorena vrata na kasi, tako da sam barem na trenutak mogao vidjeti, a i čuti nešto od onog što se dešavalo u dućanu.

Viđao sam tad neke čudne ljude, koji su bili neobično obučeni i imali slične brade i kapice kao i moj gazda Samuel. Bili su kao i on tajanstveni i tihi, govorili su nekim čudnim jezikom, a pokreti im bili posve usporeni i usredsređeni. Njihov govor se spuštao do šapata. Djelovali su mi kao neka družina patuljaka koji se samo njima poznatim znakovima dogovaraju o nekom tajnom blagu. U svojim razgovorima glave bi približili jedni drugima, pa je izgledalo da se međusobno i ne vide očima već nekim čulom dodira ili mirisa. A čim bi neko ko ne pripada njima ušao, oni bi prekidali razgovor, glave bi se udaljile, odlazili bi brzo se opraštajući i napuštajući dućan, tihi, poput puževa, u se uvučeni, pogureni pod nekim nevidljivim teretom.

Uživao sam u tim prizorima koji su meni, avanturisti i zakletom skitnici, predstavljali zabavu i bijeg iz ovog zatvorenog, uskog prostora u kojem su vladali, iskren da budem, i izvjesni mirisi. Razumijete me, jer dovoljno je samo zamisliti kuda je sve hodala i šta je sve prošla ova bjelosvjetska bratija od novca, pa da vam bude sve jasno.

No, ipak bih ponekad uspio uhvatiti poneku riječ izgovorenu u dućanu. Samo da su znali da ih špijunira jedan obični, sitni i bezvrijedni novčić, malen kao nokat, lagan poput perceta!

"Kako ide, sinjor Samuele?", bilo je gotovo na uho izgovoreno pitanje koje je uputio mome gazdi jedan mršavi, kao upitnik savijeni čovjek.

Bilo je predvečerje, kiša samo što je prestala, a po svim, i najtajnijim kutovima pretrpane prostorije rasipala se zlatna sunčeva svjetlost na zalasku, te je čitava radnja

izgledala kao potopljena u iskričavu vodu, a dvije bradate figure kao dva čovjekolika kamena zarasla u bujnu mahovinu na nekom šumskom proplanku.

"Adonaj pomaže, pomaže Adonaj. On je na strani pravednika, moj Jerohane!" Samuel je približio svoju bradu, poveliki nos i suzne oči sa bujnim obrvama iznad njih tajanstvenom pridošlici.

Istegao sam svoj vrat, toliko da me zabolio, ne bih li što bolje čuo i vidio kroz, kao prst široko, odškrinuta vrata na kasi.

"Jest, jest, pomaže, i Njemu slava i hvala za to", šaputao je "upitnik", "ali, ipak, nije samo to dovoljno. Jer, štono kaže Sveta knjiga: Kamilu dobro sveži za drvo, pa je tek onda prepusti brizi Gospodara svjetova".

Nešto mi je u tom trenutku puklo u vratu, toliko sam se bio protegao u svojoj znatiželji, mada, da budem iskren, ništa razumio nisam od onoga posljednjeg što su ona dvojica izgovorili.

"Mudro si to rekao, mudro, moj Jerohane. I vjeruj: i kamila je dobro privezana, i briga Božja je velika nad njom, kao i nad svim pravednicima koji idu Njegovim stazama, da Mu je slava!"

Koja sad kamila? Kako svezana? Svaku riječ sam razumio, ali njihovo značenje nije bilo tako daleko i zamagljeno.

Drugi jedan, zdepast, ruku krompirastih, ličio je na grumen suhog sira, bio mi je nešto jasniji, iako ni on ne potpuno. Taj je poskakivao, brzo i naglo izgovarajući riječi, a njegovo tijelo se pri tom trzalo kao da ga trese struja visokog napona. Djelovao je smiješno, i izgledalo je kao da će se svakog trena raspasti u dijelove koje više niko neće moći sastaviti. Takav, bio je sušta suprotnost smirenom i tihom Samuelu.

"Koliko?", kao čep iz boce izletjelo je pitanje upućeno mome gazdi.

"Devet hiljada, ako se oduzmu troškovi prijevoza i poreza", mirno kao zidni sat otkucao je svaku svoju riječ Samuel.

"Da nije previše?"

"Ne može biti, tako mora biti".

"Možda bi moglo manje?", štektao je zdepasti, dok sam se ja sav pretvorio u uho.

"Ni u kom slučaju", mirno kao molitvu nad pokojnikom izgovorio je moj vlasnik.

I tako "može", "ne može", "tako je", "nije tako", "pa jest", "pa nije", povuci-potegni, trajala je u mom napregnutom uhu i tihoj prodavnici ta diskusija kojoj, činilo se, nema kraja niti rješenja.

Odjednom su, napokon, jedan drugome odsječno klimnuli glavama – samo što se ne sudariše čelom o čelo – i onaj krompirasti izleti iz radnje kao metak iz puške. Jesu li šta riješili, ne znam.

Jednom opet dućan se napuni, izbrojat' ih ne možeš. Glava do glave, kapica do kapice, kao da gledaš polje suncokreta. Šuma neprohodna brada, brkova, obrva, izukrštani nosevi, mnoštvo očiju, koje me podsjeti na jata riba u onoj ledenoj – brrr – rijeci. Glasovi sklupčani u nerazmrsivu punđu, iz koje ništa ne razabireš.

Po svemu, molili su se. Čemu? Kome? Otkud bih znao. Izgledalo mi je – evo, sad će se uhvatiti za ruke, zapjevati u horu i zaigrati, svi skupa, bijesno, zanosno, bez kraja, sve dok ne poruše i zidove, i sve u dućanu, i ovu kasu ne prevrnu, a zidovi se ne razmaknu, te oni svi, koliko ih ima, držeći se za ruke, za šarene kaftane, visoko, visoko, u nebo ne odlete, i nikad se otuda ne vrate...

DIO TREĆI

I

Ne znam koliko sam bio kod Jevrejina – u onoj čudnoj pećini, punoj mirisa i zvukova koje, dok god sam živ, neću moći zaboraviti niti sebi objasniti. Ponovo kažem: čudan je, čudan ovaj svijet!

U nečijem sam džepu. Ne znam čiji je džep.

Samo to znam da je svijetao i mirišljav; odiše na sunce kad ono zalazi za rumene hume u ljetna predvečerja, kad se ptice gnijezde za noćni san, a sve tamnije vode žubore pjevom ljubavi i vječne tuge.

Kakav li je to džep, tvoje novo sklonište, u kojem se sad – poslije Jevrejinove kase – nalaziš? – vjerovatno se pitate svi vi koji me pratite.

Čovjek je ušao u radnju. Kupio ovo i ono. Pazario, kao što se to kaže. Kilo sapuna, šećera, kafe, žilete, i još koješta. Tiho, smireno, šireći oko sebe krug svoje tajanstvenosti, Samuel je poslužio mušteriju, zapakovao mu sve kupljeno, tintanom olovkom sve izračunao, primio novac i vratio kusur – jednu papirnatu novčanicu i nešto sitnježa, među kojima sam bio i ja.

Zbogom moji slučajni drugari! – nijemo sam prošaptao dok sam, već u džepu novog vlasnika, napuštao dućan Jevrejina Samuela. I vi ćete, neko prije a neko kasnije, rasuti se po svijetu kao lagana pljeva na vjetru!

Ali, ovo je ipak čudan, posve čudan džep, a njegov vlasnik, čije lice, u žurbi, nisam mogao vidjeti, bio mi je još čudniji.

Zamislite, on je pjevao, zanosno i glasno, koračajući nekim putevima, gore, dolje, lijevo, desno, pa kroz šume, preko livada, potoka, pored ogromnih, šutljivih stijena, ispod oblaka, vedrog neba kojim je plovilo vječno sunce, nasmijano njegovom pjesmom. Razumijete, moj novi gazda je pjevao, baš kao da je van sebe od neke neobjašnjive radosti. I bilo da je noć, i bilo da je jutro ili podne, kiša ili vjetar, on je jednako pjevao – kome ili zašto, to i ja vas hoću da pitam.

I ta njegova pjesma, izvirući iz njegovih usta, pokrenuta njegovom dušom i srcem, dopirala je i do njegovog, da ne kažem mog, džepa koji je, kao i on što je bio svijetao i radostan, mirisao nekom beskrajnom, nekom nezaustavljivom radošću i vedrinom.

Bio sam van sebe od uzbuđenja slušajući njegovu pjesmu. Samo kakva razlika između šutljive atmosfere u Jevrejinovom dućanu, tom carstvu brojki i računa gdje se sve i zauvijek zna šta je šta i čemu služi, i ove svečanosti u kojoj pjesma, nada i radost obećavaju i pružaju ono što mnogi u ovom šarolikom svijetu ne mogu ni sanjati! Dobro je, ipak i nadasve, biti novčić, ma koliko bezvrijedan i čemu služio, pa ići od ruke do ruke, od radosti do tuge, od svijetlih visova do ledenih dubina rijeke, od kasa škrtica do džepova veseljaka kojima je čitav svijet mali i pod njihovim je stopalom.

Stotine, hiljade pjesama, smionih popijevki, zanosnih refrena naučio sam na ovom svome novom putu. I nisam se pitao kud idem, i kome ću slijedećem pripasti. Bilo mi je svejedno. I sam sam počeo pjevati, iz svog rajskog džepa pratiti onoga gore čije sam lice, usne i oči mogao samo zamišljati.

I gledaj čuda: pokrenuto pjesmom, sve oko nas je počelo da se kreće, i zvijeri, i mravi, i uz stabla prilijepljene gljive, i kamenje iz svoje nepomičnosti; zatim kuće, ljudi, stoka, najsitniji predmeti, i istok i zapad, i sjever i jug, i ono što je pod zemljom, i ono što je na njoj, i ono što je u zraku, na nebu, sve i viđeno i zamišljeno, sve je to skupa treperilo, igralo i nezaustavljivo nastojalo da promijeni mjesto, da bude više, bolje, radosnije i svjetlije nego što je bilo prije ove pjesme. Ne znam kako izgleda Bog, ali sam siguran – ja, bijedni novčić – da je sva ova radost barem zanosna trepavica iznad Njegovog oka!

Dosta!

Hooop!

Stoj!

Zaustavimo se.

Čuju se neki glasovi. Dječiji. Starački. Ženski, muški.

Gdje smo?

Odjednom osjetih, na dnu svog džepa, koji je naglo prestao pjevati, ruku što je išla prema meni...

II

Iznad mene je bio crven krov. Na njemu nekoliko ptica, u suncu. Nalazio sam se na dlanu onog čovjeka koji je domaloprije tako zanosno pjevao, a sad je šutio. Oko njega je bilo mnoštvo ljudi, govorili su glasno, gestikulirali rukama, nešto prodavali, kupovali. Bilo je stoke, rogatih volova, mirnih krava, ovaca, bradatih koza, kreštavih kokošiju, žutokljunih pataka, napuhanih ćurki. Prašina, metež, uzvici. Konji, privezani postrani, braneći se kosmatim repovima od muha napasnica, na sve su gledali svojim bistrim očima u kojima se ogledalo nebo.

Po svemu, došao je čas da pripadnem drugome.

A da! Umalo ne zaboravim da vam kažem: sa dlana vidjeh, kužnuh moga putujućeg pjevača. Kosa plava kao zrela pšenica, lice bijelo, sušta nevinost, a oči... čujte ovo... oči su mu bile – raznobojne; jedno plavo, a drugo boje zlata! To li je to!

Odjelo mu bijaše šareno, na štrafte, veselo kao što je i sam bio – kako se sad rastati od ovog čovjeka kome je radost poput vrela izvirala iz grla?!

Odjednom se našosmo okruženi nekim Ciganima. Vikali su, nudili, na sva usta hvalili neku svoju robu – "uzmi, džaba je, nigdje je nećeš takvu naći; pokajat ćeš se ako propustiš priliku!" – sve se unoseći mom vlasniku-pjevaču, dok ih je on gledao veselo i znatiželjno. Nije valjda da ću njima pripasti, tako brkatima, zgužvanima, što odišu na prašljive puteve, ljut duhan, vatru i nišoder kojim kalajišu sudove?

"Uzmi, duše ti!", vikao je jedan, polubos, polugo, a brkovi mu veliki kao bivolji rogovi.

"Bog nek nam je svjedok da je jeftino i kvalitetno!", pomogao mu je drugi, otkrivenog trbuha na kome je pupak podsjećao na rupu od iščupanog edenskog stabla.

Pa: "uzmi", pa: "na", pa: "vjeruj", pa: "duše mi", i sve tako, brzo, ciganski, polušaljivo, poluozbiljno, ali nekako uporno kao da se, evo sad, radi o biti ili ne biti.

A moj vlasnik, koji me već, kako rekoh, držao na dlanu, potpuno prepuštenog svakoj slučajnoj sudbini, samo se smješкао i ničim nije odavao kakvu će odluku donijeti već slijedećeg trena. A Cigani su svojim očima, u kojima se čitala sva njihova sudbina, bacali zainteresovane poglede na prijesto njegovog dlana na kome je uz mene blještalo još nekoliko novčića.

"Daj", konačno je izbacio Pjevač, "samo znajte da, ako ste me prevarili, to niste uspjeli vašom pričom, već sam odluku donio – ja. A inače ste mi simpatični, bez obzira na sve. Divim se vašoj bezbrižnosti i vašoj ljubavi prema životu bez obzira kakav on jeste, kakav i sam pokušavam da budem."

"Hvala, gospodine, hvala; vidi se da se radi o čovjeku i poštenju", zabrza jedan između Cigana, gotovo se sagnuvši da poljubi u ruku mog, sad već prošlog vlasnika; u ruku, ili nas novčiće na dlanu?

"Hvala, hvala i na ovom i na onom...", zagraktaše svi koliko god ih je bilo, od bosonoge djece do sijedih staraca, samo ne znam zašto ne rekoše "svijetu", dok su im oči svima govorile: "Ovaj je malo onako... šenuo".

Sve bi učas: sjajni, neveliki kotao, svana crn kao noć, iznutra sjajan kao ciganska vatra pored rijeke, pređe u ruke veseljaka, a mi, novčići s njegovog dlana, da više nikad ne čujemo pjesmu ovog neobičnog dobričine – pravo u njedra jedne Ciganke: potonusmo u gustu dubinu teškog mirisa, kao u Limb.

III

Crvene bobice, u grozdovima punog ljeta – lijepe koliko i otrovne – na žbunju pored puta, samo se sneno zanjahaše kad pored njih prođe buljuk Cigana.

Vraćali su se sa seoskog vašara, sretni zbog uspješnog posla jer su, kako oni običavaju reći, "utopili", redom, jedan kotao (jednom dobroćudnom i posve lakovjermom čovjeku), nekoliko željeznih mašica za džaranje vatre, te nekoliko šišova za prženje kafe, tuce noževa, a o gatanju pomoću kojeg su Ciganke sujevjernim seljacima i seljankama proricale sudbinu, da i ne govorimo. Sve u svemu, bilo je dobro, uspješno, ne može biti bolje, i to se sad, dok pored kitnjastog žbunja idu uz rijeku, vidi na njihovim licima, sjajnim i radosnim.

A moje počasno mjesto su – Cigankina njedra. Nisam sam u tome loncu, vrelom i pretrpanom, a uz to znojnom, da li da kažem i vonjavom. Tu je, između Cigankinih ne malih sisa, čitava vojska novaca, novčića, čarobnih zapisa, ptičjih nožica, lažnih bisera, poderanih novčanica, preparata za ljubavne dozive i tjelesnu pomamu, čak i jedan pacovljevi rep pomoću kojeg postaješ nevidljiv...

Pa ovdje je tako toplo i takva je silna sparina, da se gušim! Gubim dah od tog znojnog smrada. Ništa drugo mi ne preostaje već da sklopim oči i u mašti se vratim na sva ona mjesta gdje mi je bilo potpuno drugačije, po svemu ljepše i ugodnije.

Evo me, već sam kod one babe-mlinarke koja nastrada od onog kletog razbojnika: njezin mačak, crni Grom, prede u uglu, čitav mlin miriše na brašno, vani cvrkuću ptice u gustim vrbama, a mlinski točak, okrećući se, rasipa biserno čistu vodu koja širi svoj svježih dah svud naokolo... Evo me – čak i to mi se, sad između Cigankinih znojnih sisa, čini kao spasonosni raj – evo me na dnu one rijeke, voda je prozirna poput stakla, nebeski miriše, a i one ribe mi se priviđaju tako prisnima, i tihe su, srebrenkaste, pune obazrivog poštovanja... Tu je, razumije se, i onaj veseljak, pjevač u šarenom odijelu, dobričina nad dobričinama, i njegov džep u kome mi je bilo tako mirisno i svijetlo da mi sad, iz ovog nezavidnog položaja, ta svjetlost izgleda potpuno nestvarno...

Ali, tu sam gdje sam, i samo mi je priželjkivati što skoriju novu promjenu, i drugog, barem nešto čistijeg vlasnika.

Jao, odjednom primjećujem, tik uz mene je, priljubljena da ne možeš pobjeći – jedna suha ptičija noga, zgrčena, mrtva i naborana, neugodna mirisa, odmah mi je pored nosa. Izludio bih da imalo koristi ima od toga.

A gore, izvan i iznad Cigankine šarene bluže, odjekuje i širi se pjesma, smijeh i dovikivanje razuzdanih Cigana. Čuo sam ih kako pjevaju, povremeno pocikujući:

*Oj, Bože, Bože,
mi smo crne kože!
Džandari nas tuku,
uništi tu bruku, joj!*

I, gledaj, kolo igra na mirisnoj ledini pored rijeke; sunčeve sjene sve su duže i tamnije, prsti su to buduće noći; a vatre, rasplamsane poput lica mladih Ciganki, sve su življe i palucavije... Igram i ja, poskakujem, ni kriv ni dužan, nevini novčić osuđen da ide od ruke do ruke, od mirisa do smrada, od anđela do đavola – igram tako da mi se u glavi sve okreće, u njedrima Ciganke koja igra, a uz mene igraju svi, i ona suha ptičija noga, i

drugi novčići, i zgužvane, lojave banknote, talismani i amajlije od čije te namjene strah hvata... Igraju i ogromne sise, dva brijega ljuljana podzemnim zemljotresom dodiruju se, taru i odbijaju... Sve je pokret, njihanje, skakanje, cika, smijeh i beskrajno uzbuđenje... Bože, kada će se sve ovo smiriti?!!!

Nisam to ni izgovorio do kraja, kad li sa moje Ciganke, uz uzvike sa strane, poče da leti odjeća. Bluza, haljina, marama, čarape, donji veš, gaće, sve se to u tili čas nađe pobacano po grmlju pored rijeke. Probeharalo grmlje! – pomislio bi neko.

Tek tada ugledah vanjski svijet svojim očima: goli Cigani trčali su po bijelom šljunku uz rijeku; gonili su Ciganke, gole kao i oni što su bili; a mjesec na nebu je lagano i tiho izvlačio svoj sjajni, povijeni nož iz kanije tamnih šuma.

Tu svu noć me je, u travi pored rijeke, nemilice, na bujnim grudima Ciganke, gnječio jedan runjavi Ciganin, sjajnih, užagrenih očiju u kojima se ogledao mjesec, i brkova izvijenih kao rogovi u crnog bivola.

A pjesma Cigana okupljenih oko vatara tužno je i bolno odjekivala noćnom krajinom:

Usne tvoje vrele

okus krvi imaju...

I sove su slušale, stišane, i slavuji zaboravili svoju pjesmu, zanijemjeli u tami:

I ubit' sam, majko,

spreman zbog njih...

IV

Kad padoše prve kiše, a ptice po starom nagonu sklopiše svoje nebeske kolone spremne na veliki put za malaksalim suncem, i Cigani, isto kao i ptice, osjetiše zov za pokretom; ali ne za suncem, već u skloništa sigurnija od njihovih čergi.

Putuju kola, kotrljaju se, a na njima se tužno ljuljaju, obješeni sa strane, kotlovi svih veličina, raznorazni lonci, velike i male kuke svih oblika, izbljedjele i izandale cerade, ispod kojih vire raščupane glavice sitnih Cigančića; tu su i pokisli, mršavi konji i pokoja mazga i magare, svi ispalih kostiju na nategnutoj koži punoj ožiljaka – klimaju blatnjavim stazama, zagledam u nešto samo njima znano; a žene, skupljene pod naherenim arnjevima, liče na krpene lopte; pored njih starci, nestvarno stari i naborani, brkati kao iz kakve drevne priče o čudnim ljudima i čudnim putovanjima, puše svoj duhan, dok plavičast dim u pramenovima zaostaje iza kolone, sve više se tanjeći kao kakva utvara... glasovi, topot kopita, jaukanje sasušenih glavčina, pogledi u nigdinu, otkine se pokoja psovka... – a jedan mali i nevini, majušni novčić potonuo u njedrima jedne Ciganke, stišan, nemoćan, po ko zna koji put pita samoga sebe: kud dalje, šta te sada čeka, ništavna metalna pločica, koju ljudski stvorovi suludo premeću po svojim rukama, po svojim mislima, a evo, i njedrima – kuda?

Kakva je sad ovo vika?

V

Čuje se nekakav plač, nešto se dešava, kolona kola se zaustavila. Do mene, u njedrima, dopiru glasovi, lavež pasa, rzanje zaustavljenih konja, šljapkanje mnoštva nogu po raskvašenoj zemlji, a iznad svega toga plač, ženski plač i kuknjava.

I moja Ciganka se trgnu iz pospanosti; osjetih joj drhtaj tijela, koji i na mene pređe.

"Šta je bilo, šta se desilo?"

Njezin zvonki glas bubnja mi u ušima. Odmah joj odgovaraju na pitanje:

"Neko dijete je bolesno, ima groznicu".

"Pa što smo stali?"

"Mora se hitno potražiti pomoć, inače će, ne daj Bože, umrijeti".

"Treba baciti sihire¹".

"Ma kakvi, mora se saliti strava²".

1 Sujevjerno liječenje pomoću bakanja i mađije, čime se navodno tjeraju zli duhovi.

2 Takođe primitivno liječenje, "tjeranje" zlih duhova pomoću užarenog ugljevlja, istopljenog olova, magijskih riječi.

"Bacite ga u ledenu vodu!", neko nevidljiv predloži, kao da traži najbolji način da sve riješi – smrću.

"Budalo, kakvu ledenu vodu."

"Popu ili liječniku, nema druge".

Jedni su za liječnika, drugi za popa. Liječnik liječi, pop na onaj svijet otpravlja. Galama, mnoštvo glasova se sudara i odbija. Izgleda da niko nikoga ne čuje. Moja Ciganka je iskočila iz kola i – zajedno sa mnom u njedrima – trči tamo gdje se stvorila gužva. Sva je zadihana, glas joj je od uzbuđenja promukao.

"Gdje je sad doktor u ovoj pustinji?"

Svi zašutješe na njezino pitanje. U nastaloj tišini jedino se čulo kako konji hrskavo pasu travu pored puta, i šum nevidljivog potoka u šumi nedaleko odatle.

"Zbilja, doktor je tek u gradu. A to je daleko odavde".

"Onda ništa drugo ne preostaje već da ga odnesemo popu. Ima jedan tu blizu".

"Onda popu".

"Pop nekad pomogne da se ne umre...", neko zabaci prozirnu mrežu moguće utjehe među njih.

"Samo da ne umre. Pa koliko god da košta, nek košta".

To je rekla moja Ciganka, sigurno se pouzdavajući u novce koje je nosila u svojim njedrima.

DIO ČETVRTI

I

Župna kuća i crkva uz nju, kao stisnuta pesnica i ispružen prst – tako izgledaju kada se gledaju iz daljine, odakle dolaze Cigani sa bolesnim djetetom na rukama.

Župnikov sipljivi pas samo ih je pogledao kad, sa strahopoštova-njem, ne bez izvjesnog straha, prodoše pored kamenog križa u dvorištu u čijem je podnožju tiho žuborila česma.

Dijete je bilo na rukama jednog Ciganina, po svemu mališanovog oca, koji je išao odmah iza one moje Ciganke, predvodnice ove tužne kolone. Ako se uzme da sam joj ja, kao i sav njezin novac, bio u njedrima, moglo bi se kazati kako sam eto baš ja, obavljen oporim mirisom te žene, bio ni manje ni više nego prethodnica za spas ovog bolesnog dječaćića. Kud li me sve moja sudbina neće dovesti!

Tamnoputa ruka, koja miriše na paprat i vatru, na kojoj su nokti otvrdli od vode, vjetra i sunca, oprezno pokuca na vrata župnikovog stana.

"Ko je?!", čuje se iznutra zvonak glas. Čuvši ga, Cigani se štregnu.

"Mi smo, velečasni. Ima nas više. Dijete je bolesno. Tražimo pomoć. Bog pomaže".

To izgovori ona moja Ciganka, i to tako glasno i naglo, da sam njezin glas čuo kako odzvanja u njezinoj utrobi kao u praznom buretu.

Vrata se otvoriše. Na njima se pojavi čovjek u habitu, starac rumenog lica kao u zdravog djeteta, ili kao kod kipova svetaca od obojenog drveta ili fajansa. Zubi su mu bijeli i jaki, valjda se zato rado smijao. Osmijeh mu je bio prosto zalijepljen za lice.

"Šta je to, pobogu?", rumene usne Božjeg službenika upitaše kad je ugledao šarenu gomilu i klonulo dijete u naručju.

"Pomozite! pomozite! kako god znate! Molitvom Bogu se obratite, da ne umre...!"

Očajni vapaj ispuni inače tihi hodnik, na što svećenik, metnuvši prst na usta i pokazujući očima na jedno raspelo na zidu, prošišta: "Pssst!" Opominjao ih je kao da su djeca.

"A... jeste li vi kršteni? (Ne reče, ali se podrazumijevalo: jer vi ste Cigani.) "Da li ste kršćani, mislim?"

"Jeste, gospodine, mi smo kršćani. Još od naših djedova, pradjedova..."

"A djetetu, kako je djetetu ime?"

"Franjo, Franjo mu je ime, gospodine. Mi i molimo, i nema crkve u kojoj smo bili a da nismo, uz molitvu Bogu i svecima, i novaca dali, koliko se ima".

Opet je bila najglasnija ona moja prsata Ciganka. Upoznavanje je bilo uspješno

završeno. Moglo se pristupiti onome radi čega su došli. No, dijete je počelo jecati, očito, bilo mu je loše.

"Ja mogu izmoliti kod dragoga Boga za ozdravljenje ovog nevinog stvorenja. I On, koji sve može, u stanju je pomoći, jer Njegova volja je na Zemlji i na Nebu! Ali, možda bi, uz molitvu, ipak bilo bolje, sad, u ovoj prilici, obratiti se liječniku".

"Liječnik je u gradu; a znate koliko je kilometara grad daleko odavde?"

Dijete je i dalje jecalo kad se, malo kasnije pošto svećenik obavi sve pripreme, uputiše, on naprijed, oni za njim, topćući hodnikom, u crkvu.

Molitva za spas djeteta bi obavljena. Gorjele su svijeće, vitraži rasipali svoja šarena čarobna svjetla po licima svih prisutnih, a svećenikova ujednačena molitva meko padala na pognute glave, i dijete (koje je prestalo da se javlja, pa bi se moglo pomisliti da nije ni živo, da mu se majušna prsa nisu spuštala i dizala) se potpuno umirilo.

Opraštajući se od svećenika – poljubac u ruku, riječi zahvalnosti – moja Ciganka (ko će, ako neće ona!) zaroni svoju ruku u njedra, i iz njih izvuče smotuljak u kome sam ja, prigušenog daha, čekao krajnji ishod. Kad ugleda novac, svećenik odmahnu rukom, ali ne baš potpuno odbijajući ponuđeno.

Cigani izadoše iz crkve. Tužna gomilica novaca, do maloprije u znojnim njedrима, a sada u hladnoj tišini crkve, ostade ležati na glatkom mramoru.

Pošto to i sami sigurno znate, ne treba ni da vam kažem da sam i sam ostao u onoj gomilici, koju svećenik, čim se izgubi bat ciganskih koraka, vrhovima svojih bijelih prstiju pokupi i strpa u džep, više nekakav prostrani prorez u mantiji, pogasi svijeće i laganim korakom izađe iz crkve.

Šta je bilo sa onim djetetom?

Da li je ozdravilo, na radost svih Cigana, slobodnih kao ptice nebeske što su?

Daj Bože da jeste! ponavljam u sebi, na ovome svom putu susreta i napuštanja, nade i zaborava, sjećanja jednog običnog, ali ne sasvim ni običnog novčića.

II

Dani idu, slažu se jedni na druge, ulaze jedni u druge, stapaju se; vrijeme prolazi kako za ljude tako i za novčiće – a ja ležim u jednoj ladici od tvrdog i crnog drveta, koja miriše na lijekove, kolonjsku za muškarce, tamjan, voštane svijeće i pustoš! Ta pustoš je, pravo da vam kažem, nepodnošljiva i, što je najgore, ne znam koliko će trajati.

Ali, sve bude i prođe – zapamtite tu istinu nad istinama! – tako je i moj život u župnikovoj ladici bio "osuđen" da prođe. Svjestan sam koliko sam naivan kad vjerujem da ono što je loše, kad prođe, ne pravi, možda, mjesto za nešto što će biti i gore; ali, i naivnost je neodvojiva istina od ovog života koji i ja kao novčić, a i vi kao ljudi, živimo.

Korača časna sestra seoskom stazom, i neko ko bi je gledao iz daljine, onakvu, u njezinoj crnom habitu uspravnu i mršavu, mogao bi pomisliti: eno prohodalo crkveno zvono, ono najmanje, ono duguljasto, mrtvačko, po seoskom puteljku. Jutros joj je župnik

naložio da pokupuje neke potrepštine u nedalekom gradiću. Novčanik je crn, velik, ima nekoliko pregrada, u njemu je novac, za koji se sve kupuje na ovom svijetu, sviđalo se to kome ili ne – među novcem sam i ja glavom i petom, vaš novčić.

Stigli smo na pijacu, časna sestra, njezin crni habit, njezin veliki crni novčanik, i ja u njemu, neuništivi novčić, razumije se, sa drugim novcem kojim će ona kupiti sve ono što je potrebno za župnu kuću.

Valjda ste nekad bili na pijaci u malom mjestu? I ako jeste, i ako niste, ipak ne mogu odoljeti potrebi da vam je ukratko opišem. Razumljivo je zašto ja volim baš takva mjesta: tu mi, mislim na novce, imamo, reklo bi se, počasnu ulogu, nezaobilaznu. Nama se kupuje sve! Tu, na pijaci, često se dešava da mi, novci, u ciglih pet-deset minuta promijenimo desetine vlasnika, jureći kao ludi od džepa do džepa, od ruke do ruke (o svakojakim mirisima da vam ne govorim!), od njedara do njedara, od novčanika do novčanika, kesa, zamotuljaka... ko bi sve to nabrojao (jednom me je jedno dijete držalo u ustima i postojala je, ne daj Bože, opasnost da me proguta, ali je, srećom, majka priskočila u pomoć i okončala moju dramu, izvadiвши me iz pljuvačke, usput prilijepivši šamar na rumeni obraz).

A da me je jedan pas grizao, i dobro me naćeo, to sigurno nećete vjerovati. Ali, neka... No, dobro. Budite strpljivi, kao što ste bili i do sada, čitajući ovu moju ćudnu ispovijest. Možda je nekome i dosadila?

Ćega svega nije bilo ovdje!

III

Uz gomile voća i povrća, raspoređene po tezgama, na zemlji, u vrećama i korpama svih oblika i veličina, tu su se mogle vidjeti male i velike kaćice sa sirom, posude sa kajmakom, jajima, ajvarom, medom boje ćilibara, voskom, ko bi sve to potrebno ljudima mogao nabrojati: a na sve strane, između ljudi koji su koraćali, razgledali i cjenkali se, mogli ste zateći sve vrste domaćih životinja: živine, koza, ovaca, krava i teladi, konja, našao se i poneki magarac koji je, mudar, otrešajući povremeno svojim dugim ušima, sve mirno gledao sa strane.

Novac je u tom uzavrelom kotlu kupovanja i prodavanja ćinio svoje. Prosto je letio od ruke do ruke; ne bi se ćestito ni smirio kod jednog, a evo ga, već je kod drugog vlasnika.

I tako, izlijećući i ulijećući u sve one džepove i novćanike, svim tim novćanicama, te većim i manjim novćićima, prosto se – barem po sebi računam – nesvijestilo od tih silnih rijeći, ubjeđivanja i nadmudrivanja, pogađanja s rukom na ruku, tapšanja, brojanja i prebrojavanja. Bijele, nježne i ćiste ruke su se smjenjivale sa grubim i ćađavim, žuljevitim i ogromnim; a tihi glasovi se preplitali sa mumlanjem, psovkom i krištanjem; ni pljuvaćka nije izostajala – ona je na ovakvim mjestima provjereno sredstvo da se slučajno jedna novćanica ne bi zalijepila za drugu – pa su moja sabraća, poslije svih tih manipulacija,

bila i zamazana i uprljana, i zagađena, pa i ponižena (nemojte misliti da nisu), kako se to iskazati ne da.

Bilo je tu i zanatskih rukotvorina: kazana, kotlova, kliješta, mlinova za kafu, sjekira, motika, kosa, grabalja, buradi svih namjena i veličina, brava velikih, malih i ogromnih, ključeva, šteka... i da vas dalje ne zamaram, jer kad bih još spomenuo kape, gaće, cipele, kapute, ženski donji veš – sigurno ne bih završio prije nego što vam dosadim; – a sve je to bilo i nuđeno i uzimano – samo, jedino – preko novca i pomoću njega. I, vjerujem, da nije tih papirnih, raznobojnih i veličinom različitih novčanica i isto tako, da nije nas malih, zvečećih novčića, sve bi to što se kreće i galami, nadmudruje i nadmeće – stalo, ukočilo se, raspršilo i nestalo; zavladao bi mir i mrtvilo. Hajdete vi meni sad to objasnite. Ja samom sebi ne mogu; ja učestvujem u tome, i to je sve.

Evo i moje crne habitašice; lagano se, zagledajući sve oko sebe, kreće u svoj toj gunguli ljudi, glasova i životinja. Proba, propituje, pipa svojim suhim rukama oprezno, prevrće kelj, salatu, krompir, kroz duge prste propušta grah, kao da moli krunicu; rižu, grašak, bob, različita mliva. Priupita ponešto, tiho, smireno, ali glas joj se čuje, probije se kroz splet glasova, dopre i do najtvrđeg uha.

"Ovogodišnji?"

"Jest, grah je od ove godine; za pola sata je kuhan. Mesni; mesa mu ne treba, brunda onaj iza tezge, a oči mu dvosmisleno bulje u crnu mantiju zavjetovane djevice.

"Žižaka nema?"

"Toga kod mene ne smije biti". Dodao bi i "gospođo", ali se ne usuđuje – djevojka li je, ili gospođa, ko bi to znao, on ponajmanje.

"A sir... je li kravlji ili ovčiji, ili je miješani?"

"Ovaj vam je, oprostite, kravlji, a ovaj tu je ovčiji, čist kao duša; dok ovaj ovdje je miješani – nećete ga naći... jeftin i dobar".

Ona odlazi, i izgleda kao jedina tiha tačka, otok tišine u ovom moru gužve i vike.

IV

Uh!

Evo časna sestra sjedi u župnom uredu, sjenovitom refektorijumu; tek što se vratila sa pijace, umorna i znojna. Samo da predahne, povrati dušu! Kupila je svega i svačega, i naslušala se i nagledala isto tako. I jedino što je sad smiruje, jest onaj lik Raspetoga na zidu, kome je tako, iz onih Njegovih nebeskih visina, tako malo stalo do svih ovozemaljskih pijaca, ljudskog meteža na njima i tog glupog cjenkanja u nedogled... čak je i svoj dugi crn habit zbog vrućine neuobičajeno visoko podigla uz svoje mršave noge.

Ali čuvši župnikove korake u hodniku, munjevito brzo je spusti.

A ja, gdje sam ja? Novčić do danas u poštovanom posjedu ove svete kuće? Gdje sam? No, slušajte.

Pođimo redom. Prvo sam – kada je časna sestra kupila kelj i paradajz – iz njezinog

velikog, kao molitvenik crnog novčanika dospio kod jednog čiče kojem je pozamašan nos bio ispunjen čitavim žbunom dlaka, a ruke mu odisale na jak duhan, krdžu, i suho ovčije meso.

Čiča me je metnuo u neku kartonsku kutiju, koja je nekada po svoj prilici bila spremište za otrov, a u kojoj je bila svakojakih novaca, također sa istim mirisima kao i njegove ruke. Na dnu te kutije ležao je mrtav ili samo umrtvljen nekakav pogolem insekt. Lijepo društvanče!

Zatim je stari kupio so i šećer u mjesnoj prodavnici i evo me, sad sam u ladici u kojoj je, uz gomilu izgužvanih, bogzna otkud i od koga tu dospjelih novčanica i novčića, ležao – samo zamislite! – jedan crni, opaki, glomazni pištolj! Možete li zamisliti kako mi je bilo, šta sam osjećao, jer glava mi je bila naslonjena odmah uz opasni otvor cijevi. Skupio sam se kao najbjedniji petparac, toliko me bijaše strah. Ali, pištolj je bio miran, u sebe uvučen, i po svemu dobronamjeran. Ne znam kako su se osjećale druge novčanice i novčići, no meni je bilo stalo da što hitnije zbrišem odatle. I na sreću, nije trebalo dugo čekati. Iz prodavačeve ruke odletjeh u ruke neke žene, poluseljanke, ružne kao sami đavo, a obučene u takve haljine kao da ste paunovim perjem okitili seosku kravu! Na sreću, jer mi je žena i svojim govorom i svojim izgledom izazivala odvratnost – već polu-onesviješten od sveg tog truckanja i lomatanja, dođoh u sitne ručice jednog dječaka koji bijaše kupio kolač u mjesnoj slastičarni.

Kod dječaka malo predahnuli, jer djeca me ipak odmaraju. Ali ne zadugo: dječak me preda Nekome – vika, strah, smrad – zatim ovaj Nekome – tišina, drhtanje, jeza – pa evo me opet kod Nekog – smijeh, grohot, veselje, čudan miris – i sve sam tako, dok se sunce lagano priklanjalo smiraju, mijenjao sad jednog sad drugog vlasnika: u džep pa iz džepa, u prsluk, zatim u pantalone, u novčanik ovakav, onakav, u ladicu, u njedra, iz mirisa u smradove svakojake; želio sam, na kraju, samo jedno – nek se konačno završi ovaj ludi dan, da se napokon spusti noć, nek se ovo moje trudno tijelo sitnog, nedužnog novčića napokon smiri i zaspi, pa to bilo ma gdje, ma kod koga.

I dočekah i to. Evo me – pokraj hučne rijeke na konju jaše čovjek. Rijeka je sve crnja od skorog mraka. Čovjek je prodao kravu i konja. On puši, zamišljen je, razmišlja o obavljenom poslu, no, žao mu je i krave i konja. U njegovom novčaniku, nabijenom poput šipka, izgruhana i nasmrt umorna je i moja malenkost; oči se sklapaju, noć pada, kud idemo? pitam se tonući u dubok san.

V

Probudio sam se – na čelu mrtvacu.

U selu je umro čovjek. Neki dalji rođak ovoga u čiji sam novčanik dospio na stočnoj pijaci, gdje je on prodao kravu i konja. Duša čovjekova napustila je njegovo tijelo i odletjela je neznano kud. To vam je, napriliku, kao kad se kod nas, mislim na novac, promijeni ono što ljudi nazivaju valutom, to jest vrstom novca, i mi, preko noći,

postanemo samo bezvrijedni papir, ili bezvrijedni metal za dječiju igru ili za smetljište – ostanemo bez duše, samo sjećanje.

Ljudi se obično ne usuđuju sebi priznati, kad duša napusti tijelo, da je to kraj, da je to ono "nikad više". Zbog toga, u tome svome strahu, nastoje stvoriti privid, ma kakav on bio, života koji se nastavlja. Otprilike, kao što ima ljudi koji, i pošto prođe rok nekog novca, ne bacaju taj bezvrijedni novac nego ga čuvaju uzaludno pokušavajući u njemu i dalje vidjeti njegovu nekadašnju vrijednost.

Smrti se, tako, ne smije pogledati u njezine bezdane oči. Zato se mrtvacu zatvaraju oči, izgovaraju se molitve uz njegovo hladno tijelo, pale se svijeće, nek njihov blještavi i topli plamen osvjetljava voštano lice, dojučerašnji blizak a sad otišavši čovjek ogrće se šarenim šalovima, negdje ga i šminkaju – a bogami, negdje mu se meće i novac na čelo, kao što je mene moja vijugava sudbina donijela na čelo ovog mrtvaca gdje se baš sada nalazim...

Babe mrmljaju svoju molitvu i podsjećaju na stršljenove među gredama pod krovom. Svijeće gore, palucaju, vosak cvrči, a njihovi plameni cvjetovi lelujaju osvjetljavajući tamna lica i tajne kutke sobe. Žuto, kameno mrtvo čelo u otkrivenom kovčegu pruženog mrtvaca je ispod mene. Udišem miris trulog lišća, kužnog bezdana; a spustim li malo pogled, nazirem Njegov pepelnosivi nos, kao močvarna travuljina mlohava brkove, a tijelo pruženo i dugo, dugo, kao da mu kraja nema; i ruke besposlene, mrtve, nepotrebne kao dva drveta.

Mrtvačeva usta malo su otvorena, i, mada sam u početku bio miran, odjednom me uhvati strah da sa glatkog čela ne kliznem u taj otvor, mračan i hladan poput groba.

Počeo sam i drhtati, ali to niko nije primijetio, jer je bila polutmina, a svi zaneseni u molitvi i svojim mislima.

Čak mi se, najednom, ako mi vjerujete, učini kako iz tih mrtvih usta izađe – jedan uzdah. A kada pomislih kako je malo vremena trebalo da prođe i da ja iz bujnih njedara one Ciganke dospijem na čelo jednog mrtvaca, dođe mi, meni sirotom novčiću, načisto da poludim.

Jedna po jedna, sve babe pospaše oko pola noći. Na svojim stolicama, poredane jedna pored druge, ličile su na kokoši na leglima. Mrtvac je spavao u svom sto osamdesetom snu. Jedini budni bili smo ja i svijeće. Dokle mi je sjediti na ovome čelu, koje je počelo i da me hladi, pa i žulja? Pitao sam se u mrtvačkoj tišini sobe: kada će svanuti? Ali jedno pitanje me je odjednom prestravilo: a šta ako ostanem na čelu ovog mrtvaca i onda kada metnu poklopac i zakucaju ga?

Srećom, nije se to desilo, i nije mi, dakle, bilo suđeno da završim u grobu.

Kada se jutro, mekano i sivo kao mačije šape, uvuklo u sobu, a babe počele svojim kokošijim očima treptati, uđe jedan čovjek, visok, crn i šutljiv. Ode u drugu prostoriju i iz nje iznese crn poklopac. U meni nešto zajeca od straha: neću u zemlju? strah me je tame! Čovjek pristupi sanduku. Babe se uzvrpoljiše; zamrmoljiše svoju litaniju: *Ti, koji si na Nebesima... volja neka je Tvoja... i na Nebu i na Zemlji...* I baš kad pomislih – sa onim

crnim poklopcem iznad glave: gotovo je? onaj čovjek, čisto ljutito, zgrabi me i strpa u svoj džep. Tonući u mrak njegovih hlača, do mojih ušiju dopirali su udarci od zakivanja sanduka. Dođe mi da zaplačem od radosti.

DIO PETI

I

Prošle su godine. Odlepršale kao krila ludih ptica.

A ja – gdje sve nisam bio! I kod koga. I na kakve načine. Šta sve nisam vidio!

I u svojoj ispovijesti, primoran sam ovako preskakati, jer kada bih sve što sam doživio, kada bih sve to pokušao ispričati, vjerujem da bih vama, koji me pratite, zacijelo dosadio. A ko priča, može malo i slagati, ali nikako ne smije biti dosadan.

Ali pošto ni ja nisam neuništiv, od duge upotrebe svih mojih vlasnika, od "prometa" među njima i sam sam pretrpio velike promjene. Nisam više sjajan kao što bijah nekad, nakon svog rođenja. Čak mi se i oblik unekoliko izmijenio, kao da sam dobio tamnu patinu, kao staro suđe, a u pregibima mojih slova i ugraviranih brojeva, kao i na ivicama likova sa moje jedne i druge strane nataložilo se ružno crnilo ko zna kakvog porijekla, dok je moj oblik, u početku okrugao i pljosnat, pretrpio takve izmjene, te sam sada nešto zakrivljen, pa i izguban. Sve u svemu, jedno izgledam.

Tako ponekad, kada idem iz ruke u ruku, primijetim kako me novi vlasnik posmatra sa sumnjom i nepovjerenjem u moju upotrebljivost. Elem, stari se, i troši, i umara, kao što je slučaj sa svime pod ovom nebeskom kapom.

Još i sada čujem galamu svih pijaca, trgova i sajmovi na kojima sam se obreo. U ušima mi zvone glasovi ljudske gomile na svim putevima kuda su me nosili i mijenjali, kupovali za me i prodavali dajući me jedni drugima. Koliko lica, i kakva su sve bila! Stara, smežurana, pečena, mlada, bezazlena, ona na kojima se ogledao lopovluk, oprez, strah, i ona na kojima se razlijevala bezbrižnost, lakomislenost, pa lijepa i nježna kao latice cvjetova, u koja se gleda sa znatiželjom i divljenjem, i lica od kojih se zakreće glava i skriva pogled. Pa ruke. One grabljive, koje vas ščepaju poput kandži orla, one prijeteće, opasne, spremne na sve, do ruku iz kojih u vas prelazi neka milost, neka nada i nježnost, od kojih vam je teško rastati se, a kada se to desi, dugo ih pamтите, ne bez žalosti, ne bez tuge, bez obzira što ste novčić, ogrezao u sve surovosti života.

Bilo bi nepravedno ne spomenuti se i rikanja stoke, svezane u konopce i lance, blatnjave, prebijene, sa ožiljcima po njihovoj šarenoj koži, tih Božjih stvorenja bez kojih

je nezamisliva ijedna pijaca. Kako samo zaboraviti te oči nevinih životinja u kojima se ogleda njihova sudbina živih bića, prepuštenih hirovima i potrebama čovjekovim? Ne jednom sam, ne znam zašto, znao pomisliti da tim očima volova, krava, teladi, ovaca, koza i jagnjadi u svijet gleda nemoćni, ranjeni Stvoritelj, ako takvo što ikako postoji. Ali ja se razbrbljah više nego što je dozvoljeno jednom običnom, najobičnijem novčiću, za koga se tačno zna šta mu je biti i čemu mu je služiti na ovome svijetu.

Sjećam se.

Sjećam se: bila je jedna dolina, zelena i blaga; nad dolinom se prostiralo nebo plavo kao što su oči u mladih srna. Bila je puna, prepuna cvijeća ta dolina, potoci su razdragano jurili na sve strane. Noću su se oglašavale sove i ćukovi iz gustih krošanja drveća, čije su se grane naslanjale na krov kuće u koju sam sretnim slučajem dospio. U kući su živjeli dobri ljudi. Sve je odisalo blagošću i ljubavlju. I djeca i odrasli govorili su tiho i razumno; bilo ih je milina slušati. Čak su i životinje bile spokojne i blage. Svjetlost, bilo sunčeva ili ona od plamena svijeće na stolu, od kandila ispred svete slike na zidu, ili od vatre u kaminu, sva svjetlost u toj kući staloženih ljudi bijaše ugodna za oči i prijatna za kožu, i ispunjavala je sve prisutne kao da potječe iz samog neba, ili joj je izvor u samoj duši.

A ja sam to sve gledao, i uživao u tome, iz jedne korpe pletene od pruća vrbe, smještene u maloj niši u zidu, okrečenom bijelom, nevinom bojom.

(Razumjećete me, koliko mi je u toj dolini bilo lijepo, kada vam kažem kako sam, uvidjevši nešto kasnije da moram otići i oprostiti se zauvijek od tog rajskog kraja i tih dobrih ljudi, očajan zbog toga, pomislio i na svoju smrt i na konačan kraj svoje skitničke sudbine. Ali o tome kasnije, pošto mi bijaše suđeno i da odem iz ove doline, i da još mnogo toga doživim prije nego što napustim ovaj svijet; ne napustim, pogrešno sam rekao, nego promijenim svoj oblik, svoje lice – prestajući biti novčić.)

Tako, na tome prekrasnom mjestu sve bijaše dobro i ugodno; i tek tu bijah na najboljem putu da zaboravim sva svoja teška iskustva iz prošlosti. Dani su smjenjivali jedan drugi, svaki lijep na svoj način, i zanimljiv isto tako. U mojoj korpi, u kojoj se našlo još nekih novčića, i dugmadi te raznoraznih kopči i pribadača, raznobojnog konca, čak i dva-tri već sasušena cvijeta, još mirišljava, uživao sam svim svojim bićem. Svakog časa bih virkao kroz rupice između prepletenih šiba na korpici i, naravno, uživao u prizorima sreće u kojoj su živjeli moji dobri domaćini. A oni ni sanjati nisu mogli kako dio njihove radosti prelazi i na mene, bijednog, sitnog novčića.

Žute pčele su zujale, iscrtavajući svoj čarobni let u zlatnom zraku. Ura u sretnom domu otkucavala je časove ispunjene ljudskošću. Djeca su voljela životinje, a životinje su voljele djecu, kao u ono davno rajsko doba kojeg se sjećaju svete knjige. A ja sam, stalno pomalo sumnjajući, budući navikao na grubosti života i neprekidnu borbu među ljudima, sve to posmatrao iz svoje vrbove korpice i uživao u viđenom, no ne prestajući se pobojavati: sve ovo je samo tren, sve ovo će odletjeti poput sna iza kojega dolazi buđenje...

I, stvarno, kako sam i slutio, buđenje je došlo. Jednoga dana, jednostavno sam se

nakon svoje korpe našao na posve drugom mjestu. Tad je u meni sve plakalo od gorčine.

No, bez obzira na sve što mi se kasnije dešavalo i gdje sam i kod koga sve bio, nikada nisam mogao zaboraviti "zelenu dolinu", tako sam je nazvao u svom sjećanju.

Zbogom, moja "zeleno dolino"! Nosiću te u svom srcu do smrti!

II

Promjena je bila strašna, prijelaz iz svijetla u tamu, progonstvo iz Raja u Pakao, u kome sam se obreo.

Ako ja, jedan beščulni novčić, metalno biće, tako osjećam, kako li je tek ljudima koji mora da osjećaju daleko više nego ja?

Grad u kojem sam sada crn je i tužan. Čađavi zidovi, zamagljeni prozori, zabrinuti ljudi – i novac je tu na sebi nosio okrutni pečat toga mjesta: bio je taman, izgužvan, preplašen, ponižen, pa ni okrutnost ga nije mimoišla.

Po sto puta na dan pitao sam se, uzaludno, otkud ja ovdje? Zašto? Bože, zašto me progna iz "zelene doline"? Zašto se ne desi sreća pa da padoh iz one niše u zidu, i iz svoje korpe se ne otkotrljah i ne propadoh između dasaka na podu, ostajući tu zauvijek? Da su me barem djeca u igri u zemlju zakopala ili bacila u potok? I u kravlju balegu da sam potonuo, bilo bi mi bolje nego ovdje, u ovom gradu u kojem je sve muka, bijeda i tuga.

Gdje je sad moja "zeleno dolina"? Kud si nepovratno otišla u moje bolno sjećanje? Gdje su sada tvoje trave u njihovom laganom njihanju? Gdje vrbe raspletelih zelenih kosa nagnutih nad potocima u kojima se tiho mrijeste pastrmke? Kud nestadoše one zlatne kosice tvoje razigrane i bezbrižne dječice? San njihov, u njihovim čistim posteljama, dok mjesečina rasipa svoje srebreno mlijeko po krovu spokojnog doma – gdje je on sada, kada me sve boli od viđenog?...

Tako sam ja, moji dragi koji me pratite, jaukao, uzaludno se pitajući, u ovom gradu surih zidova i ljudi u čijim se mutnim očima nije mogao nazrijeti ni posljednji trag nade. A našao sam se u njihovim rukama, u samom središtu njihovih potreba. Obigrao sve smrdljive krčme u kojima se bježe i galami; ušao u njihove kuće gdje se udiše i izdiše mržnja i nesreća, bijeda i zapuštenost; bio na njihovim stolovima na kojima se žvaće i guta patnja koja ima hiljadu imena, a zapravo ni jednog pravog imena nema; bio u bordelima, služio kao moneta prljavštine, u bordelima u kojima se i smiješno šarene tapete, likovi na njima, stide viđenog i slušanog na tom mjestu; u rupe sam zalazio, u kojima nema čistog lica, jasne riječi, određene namjere koja bi vodila ka nekom, bilo kakvom izlazu iz ovog pakla. Što li će njima novac, pitao sam se, kad oni ni suhim zlatom ne mogu iskupiti za sebe spasenje?

Zamislite, jednom sam se u tom ljudskom paklu našao u – ženskoj podvezici, tačnije ispod nje, stegnut tim gumenim držačem dugih ženskih čarapa. Između tog steznika i butine jedne od onih što prodaju svoje tijelo na izvjesnim mjestima. Slavna sudbina, dakako! Kako, pitaće se neki od vas, kad se zna da na tom uzvišenom mjestu mogu da

stoje samo zataknete papirne novčanice. Ali, odgovoriću ja, jer sudbina, koliko god bila surova, zna i ima smisla i da se poigra: čovo, u čijem sam cijenjenom džepu imao čast da budem, dovaljao se i do te kuće iznad čijih je vrata žmirkalo crveno svjetlo, a na prozorima bile vječno navučene neprozirne zavjese. Kada je dobio što je tražio, ili kada je zatraženo od njega da plati prije nego što je dobio ono što je tražio, on je velikodušno zgrabio u svoj džep, uostalom, mastan, znojav i smrdljiv, i iz njega izvadio sav novac, većinom papirni, između kojeg sam, potpuno zarobljen, bio i ja, ja, ja. Dama koja novcem zacjenjuje svoje tijelo, a i dušu, samo je munjevito zraknula svojim iskusnim pogledom ponuđeni iznos, ocijenivši da je dobila dosta, i previše, i sve skupa vještim pokretom zatakla, podigavši haljinu za svoju čipkanu podvezicu.

Tako sam, eto, i ja bio zalog te trgovine, neki kažu jednog od najstarijih zanata na svijetu. Nekada je za mene onaj dječak kupio od Jevrejina stakleni kliker u kome se vidio sveti grad sa svetom štalicom u kojoj se rodio Bog, a vidi sada, ja, isti onaj kakav sam bio nekad i oduvijek, služim kao sredstvo namirivanja računa u jednom bordelu. Pa ja nisam ja, konačno, već sam ja samo ono što su ljudi, što oni hoće i žele. Zar nije tako? A ja, kad bih odlučivao, iskreno vam kažem, bio bih nešto sasvim drugo, ili ako bih se odlučio da budem novac, novčić, onda bih služio samo... ali da vas ne gnjavim time, pogotovo što je to nemoguće, barem meni, novčiću, koji je stvoren da služi, a ne da odlučuje šta hoće a šta neće.

Koliko sam dugo proboravio ispod podvezice, i kako mi je sve bilo na tom slavnom i povlašćenom mjestu, time vas ne namjeravam gnjaviti. Ali kada je dotična ljepotica izvršila inventuru svoga bogatstva, slažući i nježno peglajući novčanice u svojoj sobici ispod krova, i kada sam ja iz razmotanih novčanica iskočio na svjetlost dana i otkotrljao se na pod, vrteći se kao pomahnitala čigra, ona je samo bijesno zasiktala: "Vidi šta mi je ona pijana radničina uvalila..." No, ipak me gurnu u svoj majušni novčanik sa patentnom kopčom, zlu ne trebalo.

Evo me, sad se već nalazim na jednom, priznaćete, neobičnom mjestu: na rumenom, drhtavom dlanu jednog dječaka, koji stoji na trotoaru, i prosi.

Otac pije, pada novembarska kiša, studen se uvlači u mršavo tijelo. Promiču prolaznici, poneko se zaustavi, žurno vadi sitni novac i stavlja ga na prozebao dlan. No ne znam zašto dječak sve što dobije gura u džep olinjalog kaputića, a jedino mene ostavlja na dlanu. Jutros me je primio iz ruku nikoga drugog već one prostitutke, valjda je htjela iskupiti svoje grijeha za sitnu paru! Po svemu, ja mu se po nečemu dopadam, ne mogu odrediti zašto. A možda je i slučajno što baš samo mene zadržava na svom dlanu, kao da bih onima koji prolaze upravo je bio rječiti dokaz šta to mališan na tom tužnom trotoaru očekuje od njih.

Fabričke sirene tule iz daljine. U ustima slatkast otrovni okus od dima koji se sablasno vije nad blatnjavim ulicama i crnim krovovima. Sad otac, opak i zao, sjedi u kući i, nestrpljivo kao i uvijek otkako dječak zna za sebe, čeka novac za rakiju. Ne donese li, tad se dešava svašta, galama, optužbe, psovke, ne izostanu ni batine. A majka, bolesna,

mršava, sjenka od koje su ostale samo oči, šuti, bježi u drugu sobu i u nikom shvatljivoj molitvi kleči pred raspelom ispod kojeg titra svijeća, koja sablasno osvjetljava ispošćeno joj lice.

A meni na dlanu zaigra srce od radosti svaki puta kad pristigne novi novčić od kojeg samilosnog prolaznika. Dođe mi, nijemom i metalno šutljivom, da prošapćem u smrznuto dječakovo uho: "Dobro je, odlično, imaćemo (toliko se uživim pa to izgovaram u množini), imaćeš i za kruh, toplu veknu, i za komadić kobasice, a ne samo za očevu rakiju...!"

Ali mi je uzaludan svaki napor da to i zaustim, pa mi ostaje samo nemoćno da posmatram to nevino dječije lice iznad sebe, te oči u kojima se svila prerana tuga od nerazumljivog zla, te obraze što ih jedino mladost još ozaruje, te usne dojučerašnje bebe... Vidi li on kako ga ja posmatram? Samo kada bi mu to palo na pamet, vjerujem da bi mu bilo barem malo lakše, zrnice lakše.

Kad noć poče malo po malo prljati ionako nečistu svjetlost dana, dječak me strpa u džepić i krenu kući.

Biće dovoljno za kruh. I za kobasicu će biti. Ali prvo mora kupiti rakiju. Neka za mene, dopuštam mu, kupi i rakiju, samo nek mu ostane za hranu; tad će biti miran od oca, i sitog stomaka, što je najvažnije, spokojno će spavati.

Ali, šta ja to govorim – kad dobro znam da onda dok otac bude pio a sin jeo, a majka ko zna šta tražila klečeći pred Raspetim, ja ću biti ko zna gdje, Bog samo zna kod koga. Zbogom, adio, moj dječaće, neka ti bude na pomoći onaj neko koji može pomoći, u koga su ključevi ovoga svijeta! A ja sam učinio svoje.

III

Šta je sad ovo? Šta mi se to dešava? Zašto ću ja na ovome čudnome mjestu? Na ovim grudima, na koja me pritišću ove uzdrhtale ruke jednog luđaka? Nemam odgovora, samo se prepuštam, sa drugim novcem, čitavim zgužvanim svežnjem novčanica, da me taj čovjek iskolačenih očiju, u pidžami, skupljen na svom krevetu, a noć je, do bola pritišće na svoja mršava, usopljena prsa i izgovara, uzdišući, neke nerazumljive rečenice (soba je pusta, namještaj star i oguljen, zidovi ko zna kad okrečeni, prozori nikad otvaram, prašnjivi, mračni): "Niko mi vas neće uzeti... mili moji, šušketavi... niko i nikad...!" (Pritisnut sam između dvije novčanice koje užasno, ne znam od čega, smrde; duša mi je u nosu, i čini mi se da ću, uz buncanje ovog bezumnika, sad umrijeti od gušenja.) "Nikome vas neću dati... u znoju sam vas stekao... svi hoće, lopovi, zlikovci, da mi vas ukradu...!" (Podiže glas.) "Kad vas nisam imao, niko me nije ni primjećivao, kao da sam mrtav, kao da sam zrak... a sada, kada ste u mojim rukama, svi kao zvijeri njuše oko mene, spremni na skok... Ne!"

Valjanje se nastavlja, sve bješnje. To lice, tik do mene, grči se i postaje strašno, toliko me plaši da mi jedino preostaje da zatvorim oči i da ne gledam. Kosa mu je znojna,

slijepljena uz lobanju, a iz njega se osjeti sami vonj pakla, straha, potpuno ga je razum napustio. Sad je još počeo i da se kotrlja čitavom širinom kreveta, tako da smo mi, njegov dragocjeni svežanj novaca, sad na njemu, sad ispod njega, pritisnuti njegovim uzdrhtalim tijelom. U jednom momentu, on se okrenu dva-tri puta – i ljosu čitavom težinom na pod. Učini mi se da je nešto puklo u njemu. Neko vrijeme zbilja je šutio, teško dišući, ali, ne dižući se s poda, nanovo je počeo, čini mi se još žešće: "Ne dam! Dalje od mene! Odbijte!. Joj, otimaju!... Narode! Policija! Otimaju mi novac, moj novac... godinama sam sticao... provaljuju, pljačkaju...!" Najednom je podigao ruke sa svežnja, kao da mu ih neko silom rasklapa, i mi se rasmuso po podu; i ja sam se konačno oslobodio stiska onih smrdljivih novčanica, i zakotrljao se po podu; a luđak poče bauljati, puziti za nama, skupljajući nas u strahu da nas ne izgubi. "Ovamo, ovamo... i vi mi bježite, kao da niste moji, kao da niste moja krv i moj znoj... meni vi pripadate, ne ovim tu lopovima koji su provalili u moju kuću i pljačkaju me!"

Tad poče pravi pokolj nad novčanicama. On ih grabi, stišće, gužva, pritišće na grudi, na usta, uz oči, samo što ih ne guta. Odjednom, primijetivši mene kako se kotrljam, bježeći od njegovog dohvata, on se baci na mene – "ovamo ti, sjajni, kud si krenuo!" – obori me i svojim dlanom grubo, kao mačka miša, privuče me sebi. Ali nas sitnih novčića, tek sad vidim, ima više, i svi se zvonko kotrljamo, svaki na svoju stranu, što njega raspamećuje, i on se, četveronoške, baca sad ovamo sad onamo, što je beskrajno tužno a i smiješno.

"Ovamo svi, moja lovino! Ovamo u siguran zaklon!"

I evo, ponovo smo u njegovom smrtnom zagrljaju, zamrljani njegovim znojem, prožeti njegovim dahom, koji je takav da izgleda kao da je posljednji. Svi smo umorni, preplašeni, ali, hvala Bogu, tog luđaka odjednom hvata san i on, grleći nas i buncajući kao uvrijeđeno dijete, tone u tamu, smiruje se. Soba njegova tiha je i pusta kao grob.

Novčiću, novčiću, ti si ipak, ne znam kakvom osudom osuđen da vidiš i osjetiš, bez obzira što ti vrijednost nije velika, i dobro i zlo ovoga svijeta, naročito ovo drugo!

Tako sam mislio i sebi govorio, zagrljen mršavim rukama svoga bolesnog vlasnika. Ali me osjećaj straha nije napuštao: kako pobjeći od njega, kad on po svemu ništa i ne troši i ne kupuje? Da me hoće neko ukrasti, zamolih sudbinu.

IV

I ukrao me.

A taj neko bijaše – djevojčica.

Naime, škrtac-ludak je, ipak, bio primoran tražiti od nekoga pomoć. Bio je samac, žena mu je davno umrla, ili je pobjegla, ko bi to znao, kod takvih se nikad ništa pouzdano ne zna – i on je, hoće-neće, morao potražiti nekoga ko će mu povremeno počistiti kuću, da se ne bi ugušio od prljavštine. Djevojčica koju su mu našli bila je iz siromašne porodice i, sve u svemu, odgovarala je; uz to, bila je onako preplašena, skromna, pa valjda i poštena,

što je bio, naravno, jedan od glavnih uslova da je primi, on koji nikada i nikome ništa nije vjerovao.

Dva puta u mjesecu djevojčica je dolazila, čistila ono što je najnužnije, iznosila smeće, skidala paučinu dokle je mogla dohvatiti, i tako, uradila bi još poneke sitnice, provrtjela se, no sve pod gazdinim budnim okom, dobila nešto i odlazila.

Kada sam je samo jednom vidio, zapanjio sam se koliko je bila mršava i blijeda. Na njezinom ispijenom licu isticale su se samo oči. Oči ogromne i beskrajno tužne. Nalazio sam se na jednoj tamnoj vitrini, nedaleko od jedne keramičke posude u kojoj je bio smješten sitan novac. Začudo je da nas je gazda, inače predostrožan kao lisica, ostavio izložene neželjenom pogledu. Djevojčica je nekoliko trenutaka zadržala pogled na nama – naročito sam je baš ja privlačio, valjda zato što sam bio izdvojen od ostalih. Zatim je polako prišla vitrini, okrenula se da provjeri ne gleda li je, ne daj Bože, gazda, i zgrabila me, na moju veliku radost i sreću, strpavši me u džepić svoje tanke haljinice. Hura, spašen sam! Samo sada napolje, vani, na čist zrak i u slobodan prostor!

Haljinica – djevojčica; novčić – bogčić!

Dajte mi slobode, bježi od spodobe!

Tako sam pjevao kada me je djevojčica u svom džepiću od haljinice, ilegalnim svojim manevrom, iznijela iz luđakove kuće. Naravno, ona to nije mogla čuti; njezine misli su bile zauzete planovima, bogami i grižnjom savjesti, pa i ostacima straha. Planovi su bili: šta s novčićem, odnosno sa mnom? Grižnja savjesti se rađala u čistoj duši. A strah, on je bio razumljiv, jer da ju je onaj i onakav uhvatio... brrr, o tome ne smije ni da misli.

Bijah toliko veseo i razdragan, da vam to ne mogu objasniti. Samo nek se oslobodih onog mraka u onoj kući i u onom čovjeku! Toliko sam se osjetio slobodnim, da sam u džepiću od haljinice, uz pjesmice koje sam izmišljao, mahom luckaste, igrao se pogađanja šta će, eto možda već slijedećeg trena, djevojčica poželjeti i odlučiti da kupi za mene, ne meni. A od toga, od te njezine odluke, svakako će zavisiti moja dalja sudbina; pa sam i to pokušao predvidjeti: kome ću slijedećem u ruke?

Djevojčice – gonetao sam u njezinom džepiću – sada ćeš kupiti jedno od onih šarenih lizala-bombona, zataknutih na drvenim štapićima u staklenoj posudi, na uglu gdje se sijeku one dvije ulice; uvijek si željela njihov slatki, pomalo kiselkast okus od citrona. Predomišljaš se, primjećujem. Ipak nećeš? A sada kad si prošla dućančić sa lizalima, ne odlučivši se da me potrošiš i predaš u vlasništvo sitnom, ćelavom prodavcu brzih pokreta, ponovo se igram pogađanja, koje me strašno zabavlja. Jer, ipak se radi o novom vlasniku, o novoj situaciji u koju ću upasti, mada mi, iskreno da kažem, kod tebe, djevojčice, nije ni malo loše: krećem se, izaziva me neizvjesnost i, što je najvažnije, nije mi dosadno.

Gledaj sad onaj jarko osvijetljeni izlog, i u njemu dugmiće od raznobojnog sedefa! Uđi i izaberi jedan, koji ti se najviše dopada, sasvim ću biti dovoljan da ga kupiš! Pre-mišljaš se? Velike tvoje oči ogledaju se u staklu izloga, one su pune znatiželje, ali i nepovjerenja. Na kraju se odljepljuješ od privlačnih dugmića – ne, ne vrijedi na njih trošiti ovaj jedan jedini novčić, koji si stekla u tolikom strahu! A uz to, ima još toliko stvari koje

bi voljela imati.

Konačno, moja djevojčica odlučuje: iz jednog kioska neodoljivo je privlači miris svježe pečenih kifli. Gladna je, i glad je u njoj jača od bilo kakvih drangulija koje samo uljepšavaju život, dok stomak ostavljaju praznim. Oprezno pristupi otvoru iz kojeg se pušio neodoljiv miris. Opipa koščatom ručicom u svom džepu – tu si, to jest ja, novčić, spreman za razmjenu. I baš kad proturi glavu kroz onaj mirišljavi otvor, spremna da zatraži jednu rumenu kiflu, nešto vrisnu u njoj – prodavač je bio niko drugi već onaj luđak od koga je ukrala novčić, mene. Buljio je u nju svojim čudovišnim očima!

"Šta želiš, mala?", čula je kao iz daljine njegov glas, mada se to nimalo opasno pitanje u njezinom uhu pretvaralo u prijetnju: "A, ti si ona kradljivica! Uhvatio sam te na kraju."

Samo je čula sebe, kao da iz nje progovori neko drugi, neko posve nepoznat: "Neću ništa, samo sam htjela vidjeti..." I otrča u mrak.

A mene je duboko i grubo – tako da sam osjetio bol – gurnula na samo dno svoga džepića. Bježala je prema svojoj kući, nikako ne shvatajući šta joj se to desilo.

V

I, dragi moji, djevojčica sirotica – ne treba zaboraviti, oprostili joj vi, zajedno sa mnom, ili ne, da je ona i krad... kakva samo teška riječ za to nevino i krhko stvorenje, uz to i siromašno – i tako, dragi moji, djevojčica me nije uspjela potrošiti.

Ali, to ne znači da me je sačuvala za sebe. Jednostavno, izgubio sam joj se, što nije prvi, a ni posljednji slučaj, vjerovatno, u mome lutalačkom životu. Kada vam kažem da sam se našao u jednom običnom, prljavom i ljigavom slivniku, odvodnom kanalu u jednoj veškulinji, ne znam šta ćete pomisliti o nekome koji iz sasvim pristojnog položaja u novčanicima, na vitrinama, iz bankovnih sefova, zamislite – iz raja one "zlatne doline", pa, zašto ne, i sa počasnog mjesta na čelu jednog mrtvacu dospijeva, na svome putu, i u jedan smrdljivi kanal! Šta god mislili da mislili, ja sam sad tu, i ostaje mi čekati da me neko, neka slučajnost, spasi iz nevolje u kojoj se jednostavno gušim, iz kanala.

U stvari, bilo je ovako: dok je djevojčica spavala, ništa ne znajući, njezina majka je uzela haljinicu, u čijem džepiću sam se nalazio ja. I bacila je na gomilu prljavog veša, spremnog za pranje. A djevojčici je samo ostalo, kada se probudila i vidjela šta se desilo, da se jede u sebi, razumljivo zašto, ne smijući kazati o svome blagu, jer bi je majka svakako upitala kako je došla do mene, a to ni živa ni mrtva ne bi smjela kazati. Jedino je promrsila, kada je majka upitala je bi bila u "onoj" kući, da ne zna kada će više otići tamo.

Tako, moji dragi i mili, nošen i valjan pravom burom sapunjave vode, uz to vrele, u jednom grozno velikom, drvenom koritu, prebacivan i mlataran rukama pa i – joj! – drvenom prakljačom, tim strašnim oružjem svih pralja, ja sam na kraju, sav izubijan i izgrižen ljutom sapunicom, na moju sreću ili nesreću, dospio sa prljavom vodom ovdje, u rešetkasti, zarđali slivnik. Sada sam, dakle, na dnu. Ako, kojom nesrećom, propadnem još

i dublje, moja sudbina, u kalu i tami, biće zapečaćena zauvijek. Ali...

Ali... uvijek se, na kraju, ipak, pojavi nešto što zovemo "ali"; ono je naizgled sitno, nevino, jedva primjetljivo, ali nešto što nam priskače u pomoć kada smo izgubili svaku nadu.

"Ali" – to bijaše jedan dječak, ni brat, ni rođak djevojčice, dječak iz susjedstva koji je imao nimalo rijetku osobinu većine dječaka: volio je lunjati, turati nos svugdje, njuškati, naročito po zabitim mjestima, a jedno takvo bila je i ova veš-kuhinja u koju sam tako ponižavajuće dospio.

Rekoh li vam, da je to bio čudan dječak. Bio je posve čudan. Ne samo zato što je išao po zabitim, neobičnim mjestima, kao što je, recimo, ova veš-kuhinja, mračna podrumaska prostorija u kojoj se teško disalo, puna neugodnih mirisa. Već i zbog još nekih stvari, što ćete tek vidjeti.

Naime, poslušajte, bio je jedini od svih koje sam sreo do sada, sa kojim sam, zamislite – mogao razgovarati. Kako razgovarati, ti, novčić, mrtva stvar, sa ljudskim bićem? već vidim kako neki u čudu otvaraju usta. Lijepo – odgovaram im ja – i to baš u snu, ne mome, jer ja ne spavam kao vi, već u dječakovom snu.

VI

Kada bi dječak, umoran od igre, preplavljen svim utiscima koje je doživio u toku dana, legao u svoj krevet, tada bi započinjalo nešto vrlo čudnovato i neobično. Naime, tad bi, u dubokom snu, počeo razgovor, što je najčudnije, ne sa živim bićima već sa stvarima, mrtvim predmetima. Recimo, dječak bi počeo razgovor sa kamenjem, pa sa dijelovima sobnog namještaja, te sa svojim cipelama, čarapama, kaišem; i da sve ne nabrajam s *čime* i za njega: s *kime*) je sve mogao pričati. I što je još tajnovitije, svi predmeti sa kojima bi dječak razgovarao u svome snu – svi oni su, takođe, govorili, odgovarali i pitali, kao i on.

I, da ne duljim, nakon što me je slučajno našao u onom ljigavom slivniku, u veš-kuhinji, i nakon toga, pokupivši me dok sam bio na ivici snaga i nade, odnio u svome kaputiću moje sjajno, izaprano i izmučeno tijelo svojoj kući, slijedeću noć – između nas – krenuo je ovakav razgovor.

Dječak je spavao, zabačene glave na perjanom jastuku, a ja sam, miran i siguran, ležao ispod tog jastuka. Jedino su nas povremeno prekidali: mene, drhtaj od sjećanja na opasnost, da mi se kojim slučajem moglo omaknuti i da sam se mogao naći u opasnoj tami ispod onih rešetaka; a njega, njega je jednostavno prožimao dah i duh onog nečega neobjašnjivog što pohodi dječake koji noću mogu razgovarati sa mrtvim stvarima – a šta bi to moglo biti, to niko ne zna.

DJEČAK *napućenih usana, svijetlog čela od bljeska mjesečine koja prodire kroz prozorsku zavjesu. U sobi je potpuna tišina, nijedan zvuk, glas, ne izlaze iz dječakovih usta; osim onog daha i duha...*

Ja znam; nisi ti novčić! Tvoj izgled može prevariti samo lakovjerne, kao i svaki

izgled... Ušutio si se pod jastukom, i slušaš? Možda se bojiš što si otkriven? Nisi otkriven – jer za mene nisi nikad ni mogao biti sakriven. Prema tome... *Dječija glava je počela još više da sija, izgledalo je da je nešto ozaruje iznutra. Dio te svjetlosti razlijevao se i po sobi, čak nadjačavajući odsjaj mjesečine. U svakom slučaju, prvi put u svome životu prisustvujem – utvrdih zapanjen – nečemu posve neobičnom. Zato, nije bilo druge: morao sam učestvovati!*

JA, NOVČIĆ *ugodno utonuo ispod toplog perjanog jastuka, svjestan da mi se nikada do sada i da mi se nikada od sada neće desiti ovo što mi se sad dešava; nešto što je na putu da objasni neobjašnjivo...*

Jeste, dječčače, moram ti priznati da si u pravu. Mada to nerado činim. Ali... dugujem ti mnogo. Samo kad se sjetim one rešetke, slivnika i mirisa (oprosti, smradova). Zacijelo, tako nije ni u samom paklu...

DJEČAK *tonući sve više u svoj san i u mekotu jastuka.*

Izvini što te prekidam! Nisam te ja spasio, nego ono nešto u meni što mi govori da ti i nisi novčić, odnosno da jesi i novčić ali i nešto drugo, više, u stvari, i jesi i nisi novčić... tako nekako. Sad...

Zatim se okrenuo, tako da mu je cijela jedna strana lica ostala osvijetljena mjesečinom, pa je ličio na one profile što ih negdje režu u sjajnom metalu.

JA, NOVČIĆ *uživajući u razgovoru u kome se, posve nenadano, a prijatno, postavlja barem za mene laskavo pitanje o tome ko sam to ja – novčić ili nešto drugo; možda i oboje – znači, nešto treće. Ta igra me je, moram biti iskren, vrlo zabavljala.*

Dobro, biću iskrenja i nisam jedino, i nisam potpuno samo novčić, dobro si, mada utonuo u taj tvoj san, primijetio. Do sada mi se to nije desilo. Svi koje sam sreo, koji su me sreli, samo su vjerovali u ono što se za mene može dobiti, kupiti. A ti, evo, vjeruješ baš u mene! Nije važno šta je u snu! Kupiti, ne kupiti pomoću mene, tebi kao da je potpuno svejedno. Ti, po svemu, vjeruješ kako sam ja vrijedan, ovakav kakav jesam, sam po sebi, bez kupovine, bez razmjene, bez koristi. I hvala ti na tome!

Odjednom sam vidio, posmatrajući ga, kako se koči, stvrdnjava to lice na moje riječi, kako to lice postaje zapanjujuće nečovječno i nadzemaljsko. To i nije više dječak – pa šta je? pitao sam se grijući se ispod jastuka. A znadoh i ovo: kad se probudi, ponovo ću za njega postati novac, isto kao i za druge, i nema sumnje, promijenicu vlasnika. A san će ostati san...

DJEČAK *već buncajući u snu "s one strane".*

Nema kraja... sve je sve... sve se pretače u ništa... kristalna mnogolikost... ništavilo bez zamjene... misli bez kraja i početka... misli bez trbuha, sadržaja... san bez kraja... vječno buđenje... kraj koji nikad neće upoznati početak... novčić smaknuća ... novčić smaknuća... novčić smaknuća...

Bijaše mi i smiješno a i tužno da te trešnjaste usne izgovaraju, bez svoje volje, u snu u koji se tone bez ostatka, te riječi koje bi ga, nevinog dječčaka što voli njuškati po zabitim mjestima, možda i ubile, a ako ne ubile, onda raspametile na javi. Duboko se zavukoh pod

topli jastuk, više me nije zanimalo šta govori.

Tonući u san... vidio sam grabljive ruke, na njima životinje-prste, koje će me sutra zgrabiti, u bunar tamni svojih želja strovaliti...

VII

...I bilo je tako.

Dječak, potpuno nesvjestan svog noćasnog sna i razgovora sa mnom u njemu, narednog je jutro išao ulicama, ja sam mu bio u džepiću od kaputića, a razgovor koji smo imali noćas za njega je bio nepostojeće, kako se to obično kaže, špansko selo.

...Rekoh, i bilo je tako. Mislim na to da sam prešao u ruke novog vlasnika. Ali, jao, dječak me nije mijenjao za nešto drugo, nije kupio za mene ono što je poželio, već – šta ćemo – ukrali su me, njemu, dječaku sa kojim sam mogao, kao ni s kim, razgovarati u njegovom snu.

I što je najgore, a to ćete se i sami osvjedočiti, ukrao me je, mome snovidnom sugovorniku i drugaru, drugi dječak, koji o razgovorima u snu pojma nije imao. Lopov, kažem vam. Pljunuti.

Sudbina me je dodijelila jednoj družini dječaka. Jedan od njih bijaše onaj sa kojim se moglo razgovarati u snu. A drugi, kome sam pripao, koji me je ukrao onome snivaču, bio je običan dječak i u snu i na javi. Kada me je opazio kod svoga drugara, odmah me je, ne znam zašto, poželio imati. I iskoristio je pogodnu priliku, kada se družina, uz zid jedne stare kuće, igrala čudne igre kojoj sam zaboravio ime. A igra je tekla ovako: dječaci bi, poredani u jednu liniju, i propisno udaljeni od zida u stražnjem dvorištu, bacali o zid novčiće koji bi se odbijali i padali na zemlju, gdje bi ih, tako razbacane, po nekom meni nepoznatom pravilu, zbrajali, oduzimali, određivali im položaj, i tako, na kraju, određivali pobjednika koji bi dobivao bodove, a zbir tih bodova određivao je, valjda, nagradu, i to u novcu. Igra bijaše žustra, popraćena galamom i svađom, nerijetko bi izbila i tuča. I baš u jednoj takvoj gunguli, jedan od dječaka, neopazice, strpao me je u svoj džep; očigledno da sam mu se dopao izgledom, sigurno ne vrijednošću, jer bilo je novčića koji su bili vrijedni kao ja, pa i onih vrjednijih od mene. Uglavnom, završio sam u njegovom džepu. Počela je svađa, rasprava u kojoj je sve bilo manje jasno šta je šta, što je duže trajala. Zabačeno dvorište je zvonilo od glasova. Želja mi je bila da iskočim iz lopovskog džepa i pokažem krivca, ali kako je moguće, dragi moji, da novac otkrije onoga koji ga je ukrao? To se nije do sada desilo, pa neće ni od sada, nikada. Ostalo mi je, duboko iz džepa, da slušam svađu napolju. I ko zna dokle bi to sve trajalo da se, odjednom, nije otvorio jedan prozor i na dječake se prolila čitava bujica prljave vode, ko zna i čega još. Dvorište je u tren oka ostalo prazno.

Ali, sada ćete vidjeti na kakvu sam sudbinu, u tom dječijem društvu, bio primoran pristati.

Tek što me je onaj dječak, vjerovatno očaran mojim izgledom, ili nečim drugim čega

ja nisam bio svjestan, ukrao od onog svog drugara sa kojim sam u njegovom snu mogao razgovarati, ne prođe ni dan-dva, a već me je od njega ukrao treći dječak. I to opet baš u onoj igri u kojoj su nas, novčiće, bacali uza zid.

Po svemu, bijah osuđen na neku čudnu, prešutnu igru – da me dječaci krađu jedni drugima. A istovremeno, čitavo vrijeme u toj vrtoglavoj promjeni sad ovog sad onog vlasnika, niko kao nije otkrio šta se to dešava sa mnom, dok idem od džepa do džepa. Nisam mogao objasniti sebi ni ovo: zašto prijašnji vlasnici, mada su otkrivali krađu i svađali se i optuživali zbog nje, nisu, kada bih se pojavio u narednoj igri, tražili svoje pravo na mene. Ili su, možda, pristajali na krađu, samo neka ostanem među njima, sad kod jednog, sad kod drugog, nije važno? A i zašto se ta igra dešava samo sa mnom, a ne i sa drugim novčićima? Po svemu, dakle, bijah osuđen da to nikad ne doznam, niti uspijem sebi objasniti.

Dani su se smjenjivali. Dječaci su se neumorno igrali sad ovih, sad onih igara. Smijenilo se i nekoliko godišnjih doba. U svakakvim kućama, kod raznoraznih ljudi sam boravio, bezbroj džepova obigrao, bacali su me o tvrde zidove, kupili i povlačili po prljavoj zemlji, prašini i blatu, ali, zanimljivo, dok su moji drugari, drugi novčići, odlazili ili dolazili, i za njih se povremeno ponešto i kupovalo, ja sam, nikad ne doznah zašto, ostajao stalno među dječacima.

Čak me se jednom, počujte i ovo! ponovo dokopao i onaj dječak-snivač. Pa smo opet imali priliku do sita se razgovarati u njegovoj sobi ispunjenoj blijedom mjesečinom. I ponovo sam čuo njegovo neobjašnjivo buncanje u snu, da bi ujutro sve bilo po starom.

On mi je tada – zora je rudjela na istoku a ptice su se počele javljati iz krošanja – prorekao smrt.

Otkrio mi je – a da toga nije bio ni svjestan – zašto su me čuvali. Jesu li oni toga bili svjesni? Ne znam, nije mi bilo dato da znam.

Šta mi je dječak otkrio: kakav kraj me je čekao? Pošto se priče, da bi bile zanimljivije, ne pričaju od kraja, tako ću i ja, riječ po riječ, ići, uz vašu vjernu pratnju, prema kraju. Mada među vama sigurno ima i onih nestrpljivih, kojima bi bilo draže da doznaju sve odmah. Njima mogu poručiti: strpljenje je majka mudrosti. A onima drugima, strpljivima: hvala vam na vašem strpljenju, kao i ohrabrenju koje mi takvi daju da bih nastavio i završio ovaj roman, kako sam ga i započeo.

DIO ŠESTI

I

"A jednoga dana me neće biti više".

Kakva je ovo gužva oko mene? Zašto ovolika galama? Glasovi se sudaraju, pjene, riječi sustižu jedna drugu. Nešto se važno odlučuje. I to ne o bilo kome, nego baš – o meni. To osjetim čitavim svojim metalnim tijelom, svakom brojkom i likovima na sebi (o njima vam nikad nisam pričao, jer mislim da su likovi i slike obična laž i obmana, varka za oči. To mi govori moja duša, o kojoj sam vam pokušao ispričati svu ovu priču, nazvanu "Roman o novčiću"; a mogla je i drugačije da se zove; no, svejedno).

Nebo bijaše nisko; tmurni, crni oblaci samo što nisu poklopili zemlju, kao kakav prijeteći poklopac. Dječaci su bili obučeni u toplu odjeću, po kojoj sam mogao zaključiti da je nastupilo hladnije godišnje doba.

Svi su bili ozbiljni, i ona razdraganost koja se na njima mogla vidjeti dok bijahu topliji i svjetliji dani, nestala je bestraga. Sve je nagovješta-valo, slutilo da će se desiti ozbiljne stvari; barem sam ja tako, u svom hladnom, metalnom tijelu, duboko osjećao. Mada sam ostao miran, čak znatiželjan da vidim šta slijedi.

"Ja sam za to!", čuo sam jednoga između njih.

"Ni ja nemam ništa protiv", drugi je prihvatio prijedlog, ne znam kakav; "otići ćemo tamo i vidjeti šta će se desiti". I dalje, dok sam slušao te njihove riječi, pojma nisam imao o čemu to oni govore, oko čega se dogovaraju.

"Nije to daleko", opet će jedan, obučen u pohabani, za njega prevelik kaput.

"Šta i da je daleko", reče neko, "vrijedi to vidjeti". A za čitavo to vrijeme, ja sam ležao na jednom dlanu, crvenom od zime, koji je pomalo i drhturio, te sam se i sam treskao na njemu. Oni su, dogovarajući se, svi gledali u mene. Što baš u mene? a dogovaraju se nešto da učine? Možda namjeravaju kupiti nešto za mene, oprostiti se od mene za neku stvar koju su poželjeli?

"Najbolje je izaći na onaj dio gdje je pruga otvorena, gdje nema okuka, i na kojem voz postiže najveću brzinu", čuh kako jedan reče. Meni tek tad bi jasno da me ne žele koristiti za trgovinu. Ali zašto onda spominju voz? čemu tračnice? – mozgao sam ja na onom dlanu, sam samcit, ugašenog sjaja zbog tmurnog neba.

I prije nego što krenuše kamo su naumili, jedan će, glasom sudije koji donosi presudu – tek tad mi sve postade jasno: "Točkovi će ga izravnati – ostaće samo pločica, bez ikakvog znaka da je nekada bio novčić..."

Krenusmo. Lišće na drveću, udarano ledenim vjetrom, šumjelo je metalnim zvukom, pa se činilo kao da neko prosipa gomile novčića.

Prođosmo pored nekih oronulih prizemnica sa zapuštenim dvorišti-ma i musavom djecom što su se igrala iza trulih, nagnutih ograda. Osjetio se jak zadah svinjskog đubreta. Ususret nam je išao jedan pijanac. Teturao je i govorio nešto samo sebi, u njedra. Dječaci se razmakoše kad on prođe mimo njih. Jedna polusrušena česma, iza koje voda nemilice prskaše svud unaokolo, bila je posljednje što napustismo prije nego što krenusmo nekom

pustarom prekrivenom sivom, industrijskom šljakom iz koje se tu i tamo isticahu neka štrkljasta, posve zakržljala stabla topole.

Nisu trebali dugo ići, kad primijetiše tračnice koje su se ravno gubile u daljinu, sve dokle oko dopire. Uz tračnice se dizahu nekakvi metalni stubovi, koji su podsjećali na vješala, a zvuk koji je dopirao od njih, od nekih željeznih laktova koji su se nevidljivom rukom povremeno dizali i spuštali, kao da je dolazio sa drugoga svijeta.

Pod nogama dječaka, koji su šuteći išli, čvrsti u svojoj namjeri, hrskao je šljunak oko tračnica.

I zbilja, kad izbiše na mjesto na kojem je i naprijed i nazad pruga poput strijele bila posve prava, svi se zaustaviše: ovdje?

"Ovdje", reče jedan.

Na to će onaj koji me je držao u svojoj ruci, prozebloj i rumenoj: "Da ga metnem?"

"Meći", zazvuča nečiji glas kao naredba.

"A voz – kada će on naići?" upita neko.

"Naići će, često nailaze", mirno će jedan, "nije nam teško čekati, imamo vremena."

Onaj što me je držao priđe tračnici. Pogleda me još jednom – zatim me spusti. Osjetih hladni čelik pod sobom, prema kome je moj mekani metal bio topao, i mekan i topao.

Učini mi se da čujem nekakav zvuk iz metala pod sobom. Kao zujanje. Ali, možda mi se samo učinilo.

Svi oni se udaljiše. Neki polijegaše, a neki sjedoše u travu, grickajući travke u nestrpljenju. Samo jedan je stajao, stalno pogledajući lijevo i desno.

Nije me bilo nimalo strah. Kako su oni gledali u mene, tako sam i ja njih posmatrao. Znam, oni toga nisu bili svjesni. Čak ni onaj dječak sa kojim sam u njegovom snu mogao razgovarati – ni on nije mogao znati da ih posmatram. Možda će to tek shvatiti u svome snu sljedeće ili nekih sljedećih noći?

"Dolazi!!!"

Svi se okrenuše prema zvuku koji ih je opominjao da se voz približava, i odakle. Ni ja nisam baš bio posve ravnodušan prema pisku u daljini.

"Da ne spadne? Jesi li ga namjestio baš na sredinu", čujem kako jedan viče.

Onaj koji me spustio na tračnicu odgovori, ustvari, samo pokuša da odgovori, jer mu se glas izgubi u tutnjavi gvozdene nemani što je hrlila nezaustavljivo prema mome tijelu, koje više ništa nije osjećalo. Niti je što žalilo ni čekalo – bilo je predato, i to bez ostatka, onom nečemu od čega nema bjekstva.

Jedino što sam, u posljednji tren, vidio – bila su dva blještava, do neba uzdignuta točka, zapravo njihovo sjajno lice bez očiju; vidio sam i one poglede, izmiješane sa gustim travama, mojih dječaka.

Tad nastupi blještavilo i mrak,

Kako sam izgledao nakon toga, to drugi nek ispričaju. Svoj roman upravo sam završio.

Hvala strpljivima!
1995.

NAPOMENA NA SVRŠETKU

Kao što ste sigurno primijetili, imena u ovoj mojoj pripovijesti nema, osim, čini mi se, sa izuzetkom onog Groma, crnog mačka babe mlinarke, Jevrejina Samuela, kao što vam nisam rekao ni ime vrste novca kojem sam pripadao, smatrajući kako je to nepotrebno, jer moja životna priča, samo tako, mogla se desiti bilo gdje i bilo kad na svijetu, i bilo kome, a možda i na nekim drugim svjetovima, o kojima mi znamo malo ili nikako ne znamo. Zato, znatiželjnima među vama i onima manje vičnima snovima i fantaziji dopuštam nek' i mene i ljude spomenute u ovoj knjizi, kao i opisane događaje i mjesta slobodno, kako god im odgovara, smjeste u njima prepoznatljiv prostor, i nek' po svom nahođenju dadnu sebi bliska imena. Jer priča je dobra ako je prihvatimo kao da se eto baš nama desila. A zapamtite i ovo: na ovome čudnom svijetu ništa se ne dešava a da nema veze sa – svime. Tako bi i moja sudbina morala da ima nešto zajedničko sa vašom.

Novčić

SADRŽAJ LJUDI I DOGAĐANJA U OVOJ KNJIZI

Kao i sve biografije, i ova, jednog običnog metalnog novčića (vrijednost, kao i vrsta valute nepoznati, čak i nepotrebni), služi se činjenicama koje, na kraju krajeva, govore malo, ili ništa, s obzirom da je svaki život (više) ono "šta smo doživjeli" u sebi, nego šta nam se "dešavalo" u ovome svijetu privida, tog niza ogledala, kako neko reče, u kojima se sve umnožava, pa isprepliće, da bi napokon sve potonulo u kaos o kome mi ništa ne znamo.

Znači, činjenice, iako su "stvarne", one malo ili pak ništa ne govore. Biografija je opsjena. Tako i nikako drugačije treba primiti i ovu biografiju našeg sirotog novčića. Ako je bila interesantna, onda je postigla puni pogodak, jer joj je to i bila glavna namjera.

DIO PRVI

I poglavlje

u kojem se govori kako je novčić napravljen u jednoj kovnici novca, znači, kako je rođen, te kako je...

II poglavlje

...te kako je naš novčić, izašavši iz kovnice sa drugim novčićima, dospio u neku banku jednog malog mjesta, te kako mu je tu bilo ugodno i zanimljivo, dok jednog dana

nije dospio kod jedne seljakinje koja je imala mnoštvo djece.

III poglavlje

u kojem novčić uživa u društvu djece, ali i tuguje što ih ubrzo mora napustiti: pa novac je!

IV poglavlje

u kojem se novčić, na svome putu, našao u jednoj ladici, sa mnogo drugog novca, po svoj prilici u nekoj trgovini.

V poglavlje

u kojem novčić otkriva kako je, u ladici o kojoj je već bilo riječi, upoznao jednu djevojčicu-novčić koja mu priča ko je, odakle je, te kako je, na svoju nesreću, nekad dospjela u ruke neke porodice škrtaca.

VI poglavlje

govori kako se novčić oprostio od djevojčice-novčića i šta joj je poželio na rastanku, tužnom kao i svi rastanci.

VII poglavlje

priča o tome kako je naš novčić, prepušten svojoj sudbini i volji drugih, došao u ruke neke babe-mlinarke koja ga, buljeći u njega kao u dragocjenost, nosi svojoj kući, u mlin u kojem živi sama, oprostite, sa jednim mačkom, o kome u narednom poglavlju.

VIII poglavlje

u kojem se otkriva koga sve novčić upoznaje u babinoj staroj i masnoj kesi: od stare, poluraspadnute novčanice, koja voli da se šali na svoj račun, do nekog protuhe srebrenjaka, koji miješa sve moguće jezike. Sve u svemu, veselo društvo!

IX poglavlje

otkriva koga još, osim novca, ima u babinoj kesi, pa ako vas zanima, pročitajte.

X poglavlje

koje nas dovodi u babin mlin, u društvo s potokom, Mjesecom, mlinskim točkom, mirisom brašna i crnog mačka Groma, a u tome mlinu, u babinoj kesi, u ladici starog kredenca, čitavo društvo priča svoje priče, svako svoje, sve dok se, jedne noći, iz tame ne pojavi neko...

XI poglavlje

nam otkriva da je taj "neko" mračni razbojnik koji, pojavivši se iz šume, upada u mlin, udara babu i uzima njezinu kesu sa novcem iz ladice, u kojoj novac, strepeći, doživljava ovo strašno razbojništvo i nasilnu promjenu vlasnika.

XII poglavlje

dalje priča o tome kako je razbojnik, postoje udario babu, možda je usmrtivši, nasmrtno uplašio Groma i, razbacavši i polomivši sve po mlinu, našao kesu s novcem, strpao je u njedra i odjurio u mrak sa svojim plijenom. Kuda? To ćemo doznati dalje.

XIII poglavlje

kao da je uslišilo više namjere, ispaštanje za učinjeno zlo: razbojnik, dospijevši na neku rijeku i gazeći preko nje, u mraku se oklizne i tone, utapajući se. Novčić, sretnom

slučajnošću, ispada iz razbojnikovog džepa i potone u mračnu vodu, na samo dno. Želja novčićeva šta da se desi na nebu između mrtve babe i utopljenog razbojnika, čime se i završava Dio prvi.

DIO DRUGI

I poglavlje

lijepo i zanimljivo pripovijeda kako je naš dobri novčić dospio, iz razbojnikovog džepa, na dno jedne planinske rijeke, i šta mu se na tom zaista neobičnom mjestu dešavalo.

II poglavlje

nas upoznaje sa onim šta se zbiva sa novčićem na dnu rijeke, kako ga posjećuju ribe, misleći da je možda dobar za jelo ili igru, i kako novčić strahuje da će mu tu, na dnu rijeke, zaboravljenom, biti grob.

III poglavlje

priča o nekim konjima koji, gazeći rijeku, zamalo nisu zgazili sitnog novčića, kao i o tome kako su jednog dana naišli Cigani, pregazili rijeku, neki dodirnuvši svojim nožnim prstima novčić u pijesku, ali ga ne primijetiše, vjerovatno na njegovu žalost.

IV poglavlje

donosi spas novčiću, šalje mu dječake koji se kupaju u rijeci, a jedan od njih, roneći, nalazi novčić u pijesku, da bi se potom pohvalio svojim drugovima, od kojih neki omalovažavaju nađeni novčić, koji je sretan što više nije u hladnoj vodi i među ribama što čitav svoj život ne progovore nijednu riječ.

V poglavlje

govori o tome kako se novčić osjeća u dječakovom džepu, dok ga ovaj, ponosan, nosi svojoj kući, da bi ga pokazao svojoj majci.

VI poglavlje

nam pripovijeda o dječakovom domu, o tome gdje je novčić sklonjen i u kakvom je društvu, te o još drugim zanimljivim stvarima, sve dok jednog dana dječak nije odlučio kupiti nešto, o čemu ćete doznati u sljedećem poglavlju.

VII poglavlje

opisuje biblijski Betlehem, štalicu u njemu i kuću Josipa i Marije, te rođenje Isusovo, sve to u staklenom klikeru kojeg je kod Jevrejina Samuela za novčić kupio naš dječak, da bi se dalje pričalo o društvu raznolikog novca u trgovčevoj kasi i o još nekim neobičnim stvarima.

VIII poglavlje

na čudan način opisuje sve vrste novca koji se našao u teškoj kasi Jevrejina Samuela, kao što pred nas potanko donosi vjernu sliku te kase, i iznutra i izvana.

IX poglavlje

nastavlja sa opisom sadržaja kase, vrši "inventuru", kako se to kaže, ne ispuštajući ni jednu pojedinost. Novčić ima vremena, te tako prekračuje dosadu, zagledajući sve oko

sebe. čak ponekad virne i napolje, kopka ga šta se dešava i u Jevrejinovom dućanu.

X poglavlje

ne više o novcu, već priča o ljudima koji se skupljaju kod Jevrejina u dućanu, i mole se i razgovaraju na svoj čudan način, dok ih naš mali novčić znatiželjno, već kakav jeste, posmatra.

DIO TREĆI

I poglavlje

pripovijeda kako novčić uspijeva da se iskobelja iz Jevrejinove kase, te priča se o tome kako je taj isti novčić dospio u ruke jednog doista neobičnog čovjeka, kakvih nije, vidjećete, baš previše na ovome svijetu, naime, veseljaka i čovjeka ispunjenog svjetlošću.

II poglavlje

priča kako novčić, ko novčić, ponovo mijenja vlasnika, došavši u ruke crne, oprljene Ciganke, na nekom seoskom vašaru.

III poglavlje

u kojem se priča o Ciganima, njihovom putovanju, zatim logorovanju pokraj rijeke, o noći igre, pjesme i kupanja, i o tome šta je sve novčić doživljavao sa tim neumornim skitnicama. Događaj sa bolesnim dječakom i odlazak svećeniku.

DIO ČETVRTI

I poglavlje

u kojem Cigani sa bolesnim djetetom posjećuju svećenika, koji moli za dječakovo ozdravljenje, a Cigani za to svećeniku plaćaju novcem, u kojem je i naš novčić.

II poglavlje

nam pripovijeda da je novčić ležao u jednoj ladici u župnom dvoru, da mu je tu bilo mnogo dosadno i, na kraju, da je ipak

doživio da umakne odatle, u rukama časne sestre, koja je za njega kupila povrće.

III poglavlje

se bavi opisom pijace, tog mjesta na kojem novac ima počasnu ulogu.

IV poglavlje

u kojem se vidi, na jednoj strani, časna sestra koja se, poslije kupovine, vraća u župni dvor, a na drugoj jedan čovjek na konju, u čijim njedrima je naš novčić, čovjek koji će tog novčića dovesti na čelo jednog mrtvaca.

V poglavlje

o tome kako je novčiću bilo na čelu jednog mrtvaca, te kako je, ipak, sve, i pored sveg užasa, na kraju dobro prošlo.

DIO PETI

I poglavlje

u kojem novčić razmišlja o svome životu na jedan dosta tužan način – o prolaznosti i

sveopštoj tuzi. Zatim dolazi njegovo sjećanje na "zelenu dolinu", gdje je bio sretan i bezbrižan.

II poglavlje

nagle i grube promjene: iz "zelene doline", na svom neizvjesnom putu, novčić, bez svoje volje, dolazi u neki grad surov i mračan, prava slika pakla. Čak se nađe i u jednoj ženskoj podvezici, a zatim ga vidimo na dlanu jednog dječaka koji prosi na trotoaru, ne bi li skupio novac za očevu rakiju.

III poglavlje

dovodi sirotog novčića u kuću jednog luđaka, škrcu, a novčić, užasnut, gleda šta se dešava s tim bolesnim čovjekom, i moli Boga da nekako uteče od njega.

IV poglavlje

koje dovodi jednu djevojčicu u ludakovu kuću, koja se, na veliku radost novčićevu, odlučuje da ga ukrade. Zatim se dešava nešto čudno, što ćete vidjeti.

V poglavlje

u kojem novčić, igrom slučaja, dospije u jedan kanal, u nekoj veš-kuhinji, očajan i blatnjav, očekujući kraj. No, ipak iskrsne jedno spasonosno "ali" u liku jednog dječaka.

VI poglavlje

o čudnom dječaku koji u svome snu govori sa mrtvim stvarima, pa tako i sa novčićem.

VII poglavlje

u kojem se vidi kako je novčić dopao jednoj grupi dječaka koji ga, u svojim igrama, krađu jedan od drugog. Dječak-snivač otkriva novčiću jedne noći, u snu, kakva će mu biti smrt.

DIO ŠESTI

I poglavlje

je završno poglavlje u kojem novčić, konačno, umire, položen na željezničke tračnice.

BILJEŠKA O PISCU

Kemal Mahmutefendić je rođen u Sarajevu 8. aprila 1942. godine. Osnovnu i srednju školu pohađao je u Sarajevu i Konjicu. Otuda su njegove prve dvije knjige za djecu (priče "Djetinjstvo pod Vrtaljicom" i roman "Noćni vlakovi") vezane za Konjic u kome je proveo najvažnije godine djetinjstva.

Književnost je studirao u Beogradu. Život je proveo na relaciji Konjic – Sarajevo – Zenica. Danas živi u Zenici. Rat je, kao i bezbroj građana naše zemlje, proveo u izbjeglištvu, u Austriji.

Uz prozu koju piše za djecu, Mahmutefendić piše i poeziju, putopise, kritiku, esej... Uvrštenje u neke značajne izbore bosanskoherce-govačke književnosti kao i u čitanke i izbore lektire za osnovnu školu. Knjige su mu prevedene na strane jezike.

Za djecu je objavio knjige: *Djetinjstvo pod Vrtaljicom* (1985, priče), *Noćni vlakovi* (1989, roman) i *Roman o novčiću* (1997, roman).